

Zemahşerî Şiirlerinde Mersiye

Elegiacs in Zamakhshari's Poems

Dr. Hüseyin AVCI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

PhD., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Science and Literature, Eskişehir / Turkey.

haffanavci71@gmail.com

 0000-0002-9638-3645

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

29 Aralık / December 2020

15 Mart / March 2021

17 March / March 2021

Atıf Bilgisi / Cite as:

Avcı, Hüseyin. "Zemahşerî Şiirlerinde Mersiye", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 453-479. <http://doi.org/1051702/esoguifd.842277>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon alınmadığı yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Zemahşerî Şiirlerinde Mersiye¹

Öz ▶ Türk dünyasının yetiştirdiği, İslami ilimler başta olmak üzere Arap Dili, nahiv, edebiyat, şiir ve biyografi alanlarında eşsiz eserler veren Cârullah Zemahşerî, sadece bu alanlarda eser vermekle kalmamış birçok yeniliğe de imza atmıştır. Öyle ki Keşşâf adlı tefsiri ve el-Mufassal adlı nahiv kitabı günümüze değin aşılabilmiş değerlidir. Şiir alanında da oldukça iddialı olan Zemahşerî beş binden fazla beyit içeren bir de divan telif etmiştir. Bu çalışmada onun şiirlerini topladığı divanı esas alınarak Arap şiir geleneğinde önemli bir yere sahip olan mersiye türünde kaleme aldığı kaside ve kıtaları mercek altına alınacaktır. Şiir konusunda gelenekçi bir yapıya sahip olan Zemahşerî, mersiyelerinde de bu tutumunu muhafaza etmekle beraber daha önce hiç rastlanmamış ölenin ağzından geride kalanları teselli etme gibi uygulamalara da yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Zemahşerî, Arap Edebiyatı, Divan, Şiir, Mersiye.

Elegiacs in Zamakhshari's Poems

Abstract ▶ Cârullah Zemahşerî, who has produced unique works in the fields of Arabic Language, nahiv, literature, poetry and biography, especially Islamic sciences, brought up by the Turkish world, has accomplished many innovations not only in these fields. So much so that his exegesis, Keşşâf and his book of al-Mufassal, has not been overcome until today. Zemahşerî, who is also very ambitious in the forehead of poetry, has also copyright a sofa containing more than five thousand couplets. In this study, on the basis of the divan he collected his poems, the cassette and continents he wrote in Mersiye, which has an important place in the Arabic poetry tradition, will be examined. Zemahşerî, who has a traditionalist structure in poetry, has maintained this attitude in his mersias, but also included practices never before encountered.

Keywords: Zamakhshari, Arabic Literature, Diwan, Poetry, Elegiacs.

1. Giriş

Harezmi'nin büyük bir kasabası olan Zemahşer'de bir Türk ailenin evladı olarak dünyaya gelen Zemahşerî, hem İslâmî ilimlerde hem de edebiyat ve Arap dili alanlarında, etkileri günümüze kadar devam eden devasa eserler kaleme almış, itikadî, fikhî, nahvî ve edebî disiplinlerdeki görüşleriyle çağına damgasını vurmuş, gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde ilim erbabının yolunu aydınlatmış, özellikle de şiirlerini topladığı divanıyla şiir ve belagatte temeyyüz etmiş önemli bir şahsiyettir.

¹ Bu makale, Prof. Dr. Dursun Hazer danışmanlığında tarafımızca hazırlanan "Zemahşerî Divanı (İnceleme-Tercüme-Dizin) adlı doktora tezinden üretilmiştir. (Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir / Türkiye, 2020). / This article is extracted from my doctoral dissertation entitled "Diwan al-Zamakhshari (Examination-Translation-Index)", (Doctorate Dissertation, Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir / Turkey, 2020).

Zemaşerî'nin Mekke'de son ikameti esnasında oluşturduğu divanı, onun sadece şiirlerini değil, hayatına dair birçok bilgiyi de ihtiva etmektedir. Çocukluğundan itibaren tüm yaşadıklarını, başına gelen bela ve musibetleri, acı ve tatlı hadiseleri, ideallerini, değerlerini, sevinçlerini ve hüznlerini, aşklarını ve ayrılıklarını, zühd ve takvasını, uğradığı haksızlıklar ve zulümler karşısında isyanlarını, haykırışlarını ve şikâyetlerini en samimi ve kalbî ifadelerle ve belîğ lafızlarla yazıya döktüğü divanı, onun hayatını resmeden bir kitap mahiyetindedir. Methiye, mersiye, fahr, Mekke sevgisi, gazel, şekvâ, hiciv, tehnie (kutlama), 'itâb (kınama), mucûn (müstehcen), hikmet ve daha birçok konuda şiirler kaleme alan Zemaşerî, bu kaside ve kıtaları tamamen Arap şiir geleneklerine bağlı kalarak yazmıştır. Onun mersiyelerinin ayırt edici temel özeliği vefa duygusunun hâkim olmasıdır. Mersiyelerinde hikmet ve nasihat içeren söylemleri dikkati çeker yoğunluktadır. Bunun yanı sıra Zemaşerî'nin ruh halini de yansıtır mahiyette zühd ve takva, dünyanın faniliği, ahiret hayatının esas oluşu ve sadakat gibi değerler ön plana çıkarılmıştır.

2. Zemaşerî'nin Hayatı

Adı tam olarak Mahmûd b. 'Omer b. Muhammed b. 'Omer ez-Zemaşerî olup künyesi Ebû'l-Kâsım'dır. Bununla birlikte doğduğu beldeye nisbetle "Harezmi" ve "Zemaşerî", itikatta Mu'tezile mezhebine bağlılığından dolayı "Mu'tezili", fıkhıta İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ekolünün müntesibi olduğu için "Hanefî", Mekke'de uzun yıllar Ka'be'ye yakın bir yerde ikamet ettiği için "Cârullah", Arapçaya dair telif ettiği eserlerden mütevellit "Nahvî ve Luğavî" lakaplarıyla da anılmıştır.² Ancak o en çok "Cârullah" namıyla şöhret kazanmıştır.³ Zemaşerî, Harezmi'ye bağlı Zemaşer kasabasında

² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ irşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1993), 2687-2691; Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Halep: Matba'atu İsâ el-Albânî, 1384/1965), 2/279-280; Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-mufessirîn*, thk. Ali Muhammed Amr (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010), 120-121; Ebu Sa'd Abdulkerim B. Muhammed b. Mansur es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Şerafuddin Ahmed (Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1397/1977), 6/315-316, 5/213-214; Salahuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvûd & Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000), 25/133-140; Mustafa Öztürk & M. Suat Mertoğlu, "Zemaşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238.

³ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşerî, *Ruûsu'l-mesâil: el-Mesâilu'l-hilâfiyye beyne'l-hanefiyyeti ve's-şâfi'iyye*, thk. Abdullah Nezir Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1987), 29; Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1977), 5/169.

27 Recep 467'de (19 Mart 1075) doğmuştur.⁴ Zemahşerî doğup büyüdüğü bölgenin medâr-ı iftiharî kabul edilerek "Fahr-i Hârezm" ünvanıyla da anılmıştır.⁵

Çocukluğunu Zemahşer'de ailesiyle birlikte geçiren şairimiz, ilk eğitimini de buradaki medreselerden ve bizzat babasından almıştır⁶. Âlim ve zahid bir imam olduğunu ifade ettiği⁷ babası Ömer b. Muhammed'den ilk derslerini alan Zemahşerî yine onun yanında Kur'ân-ı Kerîm'i de ezberlemiştir.⁸ Çocukluktan çıkıp buluğ çağına giren Zemahşerî'nin ayağı Buhara veya Harezme'e ilim tahsili için yaptığı bir yolculuk esnasında soğuktan donmuş veya attan düşerek kırılmış, daha sonra tedaviye cevap vermeyince de kesilmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple maişetini teminde zorlanacağı düşüncesiyle babası tarafından bir terziye çırak olarak verilmek istenmiş, ancak Zemahşerî'nin, ısrarları sonucunda Harezme'e götürülerek bir medreseye teslim edilmiştir.⁹ Zemahşerî'nin çocukluk yıllarında hayatının sıkıntı ve zorluklarla geçtiği, birçok acı ve eleme duçar olduğu yine onun şiirlerinden anlaşılmaktadır.¹⁰

Çocuk yaşlarda ayağının kesilmesi, ailesinin maddi sıkıntılar çekmesi, babasının bir sebeple hapsedilmesi¹¹ onu olumsuz yönde etkilemesine rağmen o, ilim tahsilinden asla vazgeçmemiş öğrenme aşkından hiçbir şey kaybetmemiştir.¹² Özellikle onun yaşadığı dönemde bir ilim irfan

⁴ el-Kiftî, el-Vezîr Cemaluddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1986), 3/265-280; Yâkût el Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2689; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/279; Nuri Yüce, "Zemahşeri Hayatı ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 26/1, (1993), 279; Ayrıca, Nuri Yüce adı geçen makalesinde Zemahşerî'nin doğum tarihi ile ilgili şu anekdotu paylaşır. "Yalnız, İbn Kesîr (öl.774/1374) Zemahşeri'nin 538/1144 yılında 76 yaşında iken öldüğünü kaydeder. Buna göre Zemahşeri'nin 462 (M. 1069) yılında doğmuş olması gerekir. Aksi halde Nizâmülmülk (öl.485/1092) 'e sunduğu kasidesini daha 17 yaşında iken yazmış olması icap eder ve üstelik bu kasidesinde, te'lif etmiş olduğu eserlerinden söz ederek yüksek mevki talep etmesi 17 yaşındaki bir genç için biraz şüpheli görünmektedir". Ayrıntı için bk. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ 'Imâduddin, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dâru'l-meârif, 1991/1412), 12/219.

⁵ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/279-280; Öztürk & Mertoğlu, "Zemahşeri", 44/235-238; Abdulkadir Tekin, "Zemahşeri'nin Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu Bağlamında Fıkıhçı Kişiliği-el-Keşşâf Örneği", *AÜİD*, 6/10 (Haziran 2018), 213-260.

⁶ Yüce, "Zemahşeri Hayatı ve Eserleri", 290.

⁷ Abdussettâr Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî* (Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 1425/2004), 270-272.

⁸ Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 32.

⁹ Yüce, "Zemahşeri Hayatı ve Eserleri", 279; Nuri Yüce, *Mukaddimetu'l-edeb: Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuher Nüşhası* (Ankara: TDK Yayınları, 1993), 6; Öztürk & Mertoğlu, "Zemahşeri", 235-238.

¹⁰ *وطلال دعائي أن أموت مغمراً وطلال عيادي أن أعيش مغمراً* "Allah'a henüz (bunca bela ve musibet yaşamadan) toy ve çocukken ölmek için çok dua ettim. Yine uzun ömürlü olmamak (bunca acı tecrübeyi yaşamamak) için Allah'a çok yalvardım." Beyit için bk. Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 209.

¹¹ Yüce, "Zemahşerî Hayatı ve Eserleri", 290; Öztürk & Mertoğlu, "Zemahşeri", 235-238; Edip Çağmar, "ez-Zemahşerî ve el-Makamât Adlı Eseri", *DÜİFD*, 4/1 (Haziran 2002), 77-98.

¹² Buhârâ'ya eğitim almak üzere yaptığı yolculuklar için bk. Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 29-55; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yan* 5/168-174; Ebû Mansûr Abdulmelik es-Seâlibî, *Yetîmetu'd-dehr fi mehâsini ehli'l-asr*, thk. Müfid Muhammed Kumeiha (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 4/115.

merkezi olan Buhara'ya yaptığı yolculuklar onun ilmî ve edebî kişiliğine çok şeyler katmıştır.¹³ İlk eğitimlerini Harezm başta olmak üzere¹⁴ Merv, Horasan¹⁵ ve Buhara'da¹⁶ tamamlayan Zemaşerî, böylece birçok ilim sahasında tekâmül basamaklarını hızla tırmanmaya başlamıştır.¹⁷ Zemaşerî'nin ilim hayatında Bağdat'ın ve özellikle de Nizamiye medresesinin ve hocalarının önemi ve tesiri büyüktür.¹⁸ Burada, Ebû's-Saâdât Hibetullah İbnu's-Şecerî (öl.542/1148) Ali b. Muzaffer en-Nîsâbü'rî (öl.493/1100) ve Ebû Nasr el-İsfahânî'den edebi ilimler, Ebû Mansûr Nasr el-Hârisî, Ebû'l-Hattâb Nasr b. Ahmed b. Abdullah el-Batar (öl.494/1101) ve Ebû Sa'd eş-Şakkânî'den hadis ilimleri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali ed-Dâmeğânî' den (öl.498/1086) hem hadis hem fıkıh ilimleri, Ebu's-Saâdât İbnu's-Şecerî ve Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî'den (öl. 540/1145) ise nahiv ve edebiyat dersleri almıştır.¹⁹ Ömrü boyunca birkaç defa Mekke'ye giden ve burada Ka'be yakınlarında ikamet eden Zemaşerî, Mekke Emiri Ebu'l-Hasan Ali (Uley) b. İsa b. Vehhâs (öl.550/1155) ile yakın bir dostluk kurmuştur. Mekke'de kaldığı süre zarfında Arap yarımadasını dolaşarak bedevî Arap kabilelerini ziyaret eden ve onların dil, edebiyat, örf ve adetleri hakkında önemli bilgiler edinen Zemaşerî Arapçanın farklı lehçelerine de muttali olmuş, kendi ifadesiyle Arap beldelerinde ayak basmadık bir toprak parçası bırakmamıştır.²⁰ Ayrıca Mekke'de Abdullah b. Talha b. Muhammed b. Abdullah el-Yâbirî'nin (öl.518/1124) nezaretinde Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb* adlı eserini de okumuştur.²¹ Fakat Zemaşerî'nin ilmen ve fikren gelişmesinde en büyük pay, Harezmli Mu'tezilî âlim Ebû Mudar Mahmûd b. Cerîr ed-Dabbî el-İsfahânî'ye (öl. 508/1114) aittir. Sarf, nahiv, lügat, edebiyat ve tıp gibi birçok alanda ehliyet ve liyakat sahibi olan bu zat, yaşadığı döneme damgasını vurmuş, o coğrafyada derin izler ve etkiler bırakmış, asrının imamı, döneminin eşsiz âlimi sıfatlarıyla yâd edilen faziletli bir ilim adamıdır. Harezm'in ve özellikle bahsimize konu olan büyük Türk âlimi Zemaşerî'nin Mu'tezilî olmasında da hatırı sayılır bir katkısı olan bu değerli âlim, Zemaşerî'nin sadece hocası değil aynı zamanda onu koruyup kollayan, maddi ve manevi anlamda destekleyen bir hâmisi olmuştur. Harezmde mu'tezile mezhebinin yayılıp bölge halkı tarafından benimsenmesinde büyük

¹³ Seâlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, thk. Müfid Muhammed Kumeiha, 4/115; Fâtıma Yusuf el-Huyemî, *Dîvânu Cârullah ez-Zemaşerî* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2008), 2 (B).

¹⁴ Zemaşerî burada onun hayatında her açıdan derin izler bırakan Ebû Mudar Mahmûd b. Cerîr ed-Dabbî el-İsfahânî'nin (öl. 507/1113) derslerine katılmıştır. Nahiv ve edebiyatta asrının en önemli şahsiyeti olarak kabul edilen bu zât, Zemaşerî'ye sadece nahiv ve edebiyat alanlarında değil itikadi konularda da rehberlik etmiş ve onun mu'tezilî olmasında başrol oynamıştır. Ayrıca Zemaşerî'yi devrinin önemli âlimleri ve devlet adamlarıyla tanıştıran da odur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, "Zemaşerî ve Tefsiri", 60.

¹⁵ Zemaşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 34.

¹⁶ Ahmet Kartal, *Hakikate Düşen Gölge* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016), 11.

¹⁷ İbn Hallikân *Vefeyâtu'l-a'yan*, 5/168-174; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 2688.

¹⁸ Öztürk & Mertoğlu, "Zemaşerî", 235-238.

¹⁹ Yüce, "Zemaşerî Hayatı ve Eserleri", 292; Cerrahoğlu, "Zemaşerî ve Tefsiri", 60-61.

²⁰ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşerî, "terabe", *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Basil 'Uyûnu'Sûd, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 92.

²¹ Cerrahoğlu, "Zemaşerî ve Tefsiri", 61.

payı olan ed-Dabbî, Zemahşerî'ye dil, edebiyat ve kelam konularında dersler vermiştir.²² Bunlar dışında Zemahşerî'nin itizâl fikriyle tanışmasını sağlayan Zeydî-Mu'tezilî müfessir, fıkıh ve kelâm âlimi Hâkim el-Cuşemî (öl.494/1101) ve kendisine kelâm öğretip ondan tefsir öğrenen ve yaşadığı dönemde en önemli Mu'tezile kelamcısı kabul edilen Ruknuddin İbnu'l-Melâhimî de (öl.536/1141) Zemahşerî'nin ders aldığı hocalardandır.²³ Bunların dışında rahle-i tedrisinde bulunduğu hocalarından bazıları şöyledir:

-Bağdat'ta Ebû Sa'd eş-Şekkânî (ya da Şeffânî)²⁴ den hadis,

-Ebu's-S'ad el-Muhsin b. Muhammed el-Beyhakî'den (öl.494/1099) tefsir;²⁵

-Şeyh es-Sedîd el-Hayyâtî'den fıkıh,²⁶

-Ruknuddîn Muhammed el-Usûlî; Zemahşerî bu âlime tefsir dersi verirken, ondan usûl dersleri almıştır.²⁷

Yıllarca diyar diyar dolaşıp ilim peşinde koşan, Mekke, Bağdat ve Şam gibi ilim ve kültür merkezlerinde uzun süreler ikamet eden Zemahşerî, her seferinde vatan hasretiyle Harezm'e geri dönmüştür. Son olarak Mekke'de en uzun sayılabilecek ikametinden sonra yine vatan hasreti galip gelen ve tekrar Harezm'e dönmek üzere yola koyulan Zemahşerî, bu seyahati sırasında bir defa daha Bağdat'a uğramış, burada hem ders vermiş hem de Nizâmiye Medresesi müderrisi Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî'nin derslerine katılıp altmışaltı yaşında iken ondan icâzet almıştır. Ardından bugün Özbekistan sınırları içinde kalan Ürgenç/Gürgenç'e yerleşmiştir. Bu büyük Türk âlim ve mütefekkeri 9 Zilhicce 538 (13 Haziran 1144) tarihinde arefe gecesi burada vefat etmiştir.²⁸

²² Dayf, *Dîvânü'z-Zemahşerî*, 138; Bu hocasına olan muhabbeti ve hürmeti ileride mersiye konusu dahilinde ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

²³ Öztürk & Mertoğlu, "Zemahşerî", 235.

²⁴ Bu isim bazı kaynaklarda "Şekkânî" (Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, thk. Halil Me'mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 8; Yüce, "Zemahşeri Hayatı ve Eserleri", 292; Cerrahoğlu, "Zemahşerî ve Tefsiri", 60; Öztürk & Mertoğlu, "Zemahşerî", 235; bazı kaynaklarda ise "Şeffânî" (es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/279; el-Cüveynî, *Menhecû'z-Zemahşerî fi tefsîri'l-Kur'âni ve beyâni i'câzihî* (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 279; şeklinde geçmektedir. Abdulhamid Kasım en-Neccâr ise *ez-Zemahşerî âsâruhû ve menhecuhu'n-nahviyye* adlı çalışmasında, kelimenin Nîsâbur'un Şekkân isimli köyüne nisbetle "Şekkânî" olduğunu bir ayrıntı olarak ifade etmektedir. bk. Abdulhamid Kasım en-Neccâr, *ez-Zemahşerî âsâruhû ve menhecuhu'n-nahviyye* (Trablus: Câmiatu'l-Fâtih, Yüksek Lisans Tezi, 1982), 77.

²⁵ Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 39.

²⁶ Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 39; Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Rabû'l-ebâr ve nusûsu'l ahhâr*, thk. Abdülemir Muhennâ (Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1992), 10.

²⁷ Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 39; en-Neccâr, *ez-Zemahşerî âsâruhû ve menhecuhu'n-nahviyye*, 77.

²⁸ Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 53; Zemahşerî, *el-Unmûzecu fi'n-nahv*, thk. Sâmi b. Hamd el-Mansûr (Beyrut, Dâru Sâdir,1999), 6; el-Cüveynî, *Menhecû'z-Zemahşerî*, 42; Yüce, "Zemahşeri Hayatı ve Eserleri", 293; Cerrahoğlu, "Zemahşerî ve Tefsiri", 61; Öztürk & Mertoğlu, "Zemahşerî", 235-238.

2.1. Ailesi

Zemaşerî'nin ailesi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla beraber onun hakkında bilgi veren tüm kaynaklar, ailesinin mütebedeyin, takva sahibi, sulh ehli insanlar olduğunu ifade etmektedirler.²⁹ Oldukça duygusal, merhametli, duası makbul bir insan olduğu aktarılan annesi³⁰ ile Selçuklu Veziri Müeyyidülmülk b. el-Hasan (öl. 495/1102) tarafından siyasî bir sebeple hapse atıldığı, ilim ve takvâ sahibi bir cami imamı olduğu bildirilen babası onun gençlik yıllarında vefat etmişlerdir. Geceleri ibadet eden, gündüzleri oruç tutan, âlim, edip, kanaatkâr, mala mülke değer vermeyen zahid ve muttaki bir insan olan babası için nazmettiği mersiyede onun erdemlerinden ve karakterinden uzun uzun bahsetmektedir.³¹ Her yönüyle İslami öğretilere bağlı oldukları aşikâr, dürüst ve ilim ve irfan ehli bir aileden geldiği belli olan Zemaşerî, aldığı eğitim ve terbiyeyi tüm hayatına yansıtmış, ahlaki değerlerinden asla taviz vermemiştir. Edebi alanda telif ettiği *Atvâku'z-zehab* ve *Dîvân* adlı eserlerinde bu değerlerin ve öğretilerin emârelerine sıkça rastlamak mümkündür.³² Ailesi ve geçmişi hakkında divanda zikrettiği şu sözleri önemli bilgiler içermektedir. (Tavîl Bahri/Medih)

نماني من آباءِ صِدْقٍ أَعْفَىٰ وَمِنْ أَمْهَاتٍ قَدْ عُرِفْنَ عَفَافًا³³

“(Rabbim) beni sadakat ve namus timsali bir babanın ve iffet ve şerefi herkesçe bilinen bir annenin (eliyle) büyüttü.” Başka bir kasidesinde ise ailesi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır. (Tavîl Bahri/Fahr)

هَمْ حَنَّكَوْنِي بِالرَّشَادِ فَلَمْ أَرْلُ بِتَمْيِيزِ بَيْنِ الْعَيِّ وَالرُّشْدِ عَارِفًا
وَأَلْفُوا عَلَيَّ عَطْفِيَّ مِنْ خَلْلِ النَّقِيِّ طِيَالِسَ، صَانُونِي بِهَا وَمَطَارًا³⁴

“Onlar beni öyle terbiye ettiler ki, doğruyu yanlış ayırabilecek seviyede bilgi ve tecrübe sahibi oldum.”

“(Bu eğitimden sonra) bana, beni tüm kötülüklerden koruyan takva elbisesini giydirdiler.”

Zemaşerî'nin hayatında, itikadî, ilmî ve edebî kişiliğinin teşekkül etmesinde ailesinin rolünü, onun şu dizelerinden anlamak mümkündür. (Serî‘ Bahri/Fahr)

وَمُعْتَقَدِي اللّٰهَمَّ أَلْبِخْ نَاطِرُ بِعَيْنِ بَقِيْنٍ مَا لَهَا السَّنْكَ بِأَخْصَ
تُرَاتٌ مِنَ الْآبَاءِ، وَهُوَ لِأَسْرَتِي تُرَاتٌ إِذَا رُصَّتْ عَلَيَّ الرَّصَائِصُ³⁵

“Allah’ım, benim dinim, itikadım açık ve nettir. Her şeye hak ve hakikat gözüyle bakar. Onda şüpheye yer yoktur ve kimse onu kötülükle zikretmez.”

²⁹ Zemaşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 30; el-Huyemî, *Dîvânü Cârullah ez-Zemaşerî*, 7-8; Fâdil Salih es-Sâmerrâî, *Dirâsâtu'n-nahviyye ve'l-luğaviyye 'inde'z-Zemaşerî* (Bağdat: Dâru'n-Nezîr, 1970), 11-12.

³⁰ Cerrahoğlu, “Zemaşerî ve Tefsiri”, 59.

³¹ el-Huyemî, *Dîvânü Cârullah ez-Zemaşerî*, 341.

³² Zemaşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 31-32; es-Sâmerrâî, *Dirâsâtu'n-nahviyye ve'l-luğaviyye 'inde'z-Zemaşerî*, 11-12; Hacı Çiçek, *Zemaşerî ve Atvâku'z-Zehab fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab Adlı Eseri* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 22-30.

³³ Dayf, *Dîvânü'z-Zemaşerî*, 212; el-Huyemî, *Dîvânü Cârillah ez-Zemaşerî*, 371.

³⁴ Dayf, *Dîvânü'z-Zemaşerî*, 212; el-Huyemî, *Dîvânü Cârillah ez-Zemaşerî*, 371.

³⁵ Dayf, *Dîvânü'z-Zemaşerî*, 34; el-Huyemî, *Dîvânü Cârillah ez-Zemaşerî*, 326.

“Bu (itikat) bana atalarımın mirasıdır. Ben de onu, işler ne kadar zor da olsa aileme miras bırakacağım.” Diğer bir beytinde de yine ailesi hakkında şunları söylemektedir. (Kamil Bahri/Medih)

وَرَكَّضْتُ فِي سَاحَاتِ آبَائِي الْأَلَى غُرْفُوا بِشَأْوٍ فِي الْعَقَابِ بَطِينٍ³⁶

“Ben iffetleri ve son derece yüce izzeti nefisleriyle bilinen ilk atalarımın izinden gidiyorum.”

Bir kız kardeşi³⁷ iki dayısı dedesi, amcası ve bir de erkek kardeşinin olduğu dayısına yazdığı mersiyeden anlaşılan Zemahşerî'nin³⁸ başka akrabasının olup olmadığı bilinmemektedir.³⁹ Zemahşerî'nin hayatı boyunca hiç evlenmediği ve dolayısıyla çocuğunun olmadığı da birçok kaynakta zikredilmektedir.⁴⁰ Bunun yanı sıra “Ebû'l-Kâsım” künyesini kullanmasının sebebi hakkında net bir bilgi olmamakla beraber yaptığımız araştırmalar esnasında edindiğimiz kanaate göre müellif bu künyeyi makâmelerinde zikrettiği hayali kahramandan dolayı kullanmaktadır.⁴¹ Yine araştırmalarımızda edindiğimiz bilgiler onun, aslında sonu hüsrarla biten bir evlilik yaptığını ve bu yüzden tekrar evlenmeye sıcak bakmadığını, hatta evliliğe ve kadınlara karşı olumsuz bir tutum takındığını göstermektedir.⁴² Şöyle ki *Rabîu'l-ibrâr*'da geçen bir şiirinde;

تَزَوَّجْتُ لَمْ أَعْلَمْ وَأَخْطَأْتُ لَمْ أَصِْبُ فَيَا لَيْتَنِي قَدِ مِثُّ قَبْلِ التَّرْوَجِ
فَوَاللَّهِ مَا أَبْكِي عَلَى سَاكِنِي الثَّرَى وَلَكِنِّي أَبْكِي عَلَى الْمُنْرَوَجِ

“Evlendim, bilmiyordum (bilemedim), hata ettim, başaramadım. Keşke evlenmeden önce ölmüş olsaydım. Allah'a yemin ederim ki ben toprağın altındakilere (ölenlere) değil ancak evli olanların haline ağlarım”⁴³ diyerek hem evlendiğini itiraf etmekte hem de evliliğe bakışını izhar etmektedir. Eserlerini ve öğrencilerini evlatları olarak gördüğünü ise şu beytiyle ifade etmiştir. (Tavîl Bahri/Fahr)

³⁶ Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 372; el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 550.

³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 6/2688; el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, 3/266.

³⁸ el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 488, 12. Beyit: Zemahşerî'nin ikinci bir dayısı daha vardır ve onunla ilgili söyledikleri mersiye bölümünde zikredilecektir.

³⁹ Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 218; el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 381.

⁴⁰ Abdulfettah Ebû Ğudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb, ellezîne âseru'l-ilme ale'z-zevâc* (Halep: Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1982), 77-78; Sahr Muhammed Ali Muhammed Salih Ahmed, *es-Sûratu'l-fenniyyetu fi şî'ri'z-Zemahşerî* (Sudan: Hartum Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, Sudan, 2012), 13; Cerrahoğlu, “Zemahşerî ve Tefsiri”, 61; en-Neccâr, *ez-Zemahşerî âsârühû ve menhecuhû'n-nahviyye*, 96.

⁴¹ Bir edebi tür olarak makâme hayali bir kahramanın başından geçen olayların, yine hayali bir ravinin diliyle edebi bir şekilde anlatılması, hikâye edilmesidir. Zemahşerî'nin makamelerinde ravi yoktur. Ancak kahraman ise, Ebu'l-Kâsım'dır. Yani Zemahşerî nasihatlerini ya da hikâyesini, Ebu'l-Kâsım isimli kendi uydurduğu kahramana, başka bir bakış açısıyla kendisine anlatmaktadır. Müellifin, Eb'l-Kâsım künyesini seçmesinin sebebi ise “Makâmât” adlı eserinin başında zikrettiği gibi, bir seher vaktinde uykulu ya da gaflet halindeyken gaipten bir sesin ona “*Yâ ebe'l-Kâsım ecelun mektûbun ve emelun mekzûbun*” (*Ey Ebu'l-Kâsım, her insanın belirlenmiş bir eceli ve yalan (fani, zan ve evhamdan ibaret) olan bir emeli vardır*” şeklinde hitap etmesidir. Bu hadisenin tesirinde kalan Zemahşerî “Ebu'l-Kâsım” künyesini kullanmaya başlamıştır. bk. Zemahşerî, *Makâmâtü'z-Zemahşerî*, thk. Yûsuf el-Bikâî (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1982), 10-11; Çağmar, “ez-Zemahşerî ve el-Makamat Adlı Eseri”, 84-85.

⁴² Zemahşerî, *Ruûsu'l-mesâil*, 35; Zemahşerî, *Rabîu'l-ibrâr*, 8.

⁴³ Zemahşerî, *Rabîu'l-ibrâr*, 8; *Ruûsu'l-mesâil*, 36; Yüce, “Zemahşerî Hayatı ve Eserleri”, 293.

وحسبي تصانيفي ، وحسبي روائها بنين ، بهم سيقث إلي مطالبني⁴⁴

“Eserlerim ve onları nakledenler bana yeter, (zira) evlatların (oğulların) bana verebileceği şeyleri onlar verdi.”⁴⁵ Zemahşerî'nin, yaşadığı olumsuzluklar, fakirliği, babasının hapse girmesi ve orada vefat etmesi, ayağının bir sebeple kesilmesi ve hayatını tahta bir bacakla devam ettirmek zorunda kalması, yaptığı başarısız bir evlilik, öz yurdunda hak ettiği değerin verilmemesi ve gurbette geçen onlarca yıl, belki de onun özel hayatının olmamasına ve bir aile kurmasına sebep olmuştur.

2.2. Eserleri

Zemahşerî tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi İslamî ilimler başta olmak üzere, nahiv, edebiyat, lügat, vs. gibi farklı birçok konuda pek çok eser eserler telif etmiştir. Hangi konuda olursa olsun kaleme aldığı tüm eserlerinde akıcı ve fasih bir üslup benimsemiş, aklî ve mantıkî metotlarla mevzuları işlemiştir. Böylece kendine has üslubuyla yazdığı eserleri her çağda revaç bulmuş ve toplumun her kesiminden iltifatlara mazhar olmuştur. Bazı eserleri hala aşılamayan Zemahşerî sonradan öğrendiği Arapçadan başka anadili olan Türkçeyi (Harezmece) ve Farsçayı da çok iyi bildiği halde, bütün eserlerini döneminin ilim dili olan Arapça ile yazmıştır.⁴⁶ Sadece Mukaddimetu'l-Edeb adlı Harezmece-Arapça sözlükte satır aralarında başka dillerde tercümelere de rastlanmaktadır. Bu eserlerinden öne çıkan bazıları şu şekildedir:

2.2.1. İslâmî İlimlere Dair Olanlar

- 1-el-Keşşâf an hakâik-ı gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl
- 2-el-Fâik ve fi karîbi'l-hadîs
- 3-Dâlletu'n-nâşidi ve'r-râid fi 'ilmi'l-ferâiz
- 4-el-Minhâc fi'l-usûli'd-dîn
- 5-Nuketu'l-'Arâb fi karîbi'l-îrâb fi'l-Kur'ân (fi karîbi îrâbi'l-Ku'ân)
- 6-Ruûsu'l-mesâil, el-mesâilu'l-hilâfiyye beyne'l-hanefiyyeti ve's-şâfiyye
- 7-Şerhu muhtasari'l-kudûrî
- 8-Şâfi'l-'ıyy min kelami's-Şâfiî
- 9-Şekâiku'n-nu'mân fi hakâiki'n-Nu'mân

2.2.2. Nahve Dair Olanlar

- 1-el-Mufassal fi san'ati'l-i'râb

⁴⁴ Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 201

⁴⁵ Zemahşerî, *Rabîu'l-ibrâr*, 8; Başka bir şiirinde ise “Dünyayı altüst ettim (gezdim dolaştım) de, annesi ve babası hakkında kötü söz söylemeyen bir çocuğa rastlamadım. Babası onu terbiye edebilmek, ona helal rızık temin etmek ve onun yüksek bir karakter sahibi olarak büyümesi için çalışır çabalarda o, babasının nasihatlerini tutmadığı gibi bir de ona engel olur. Artık baba, hem oğlunun hem de oğlunun yüzünden başkalarının külfetlerini yüklenen mutsuz bir binekten başka bir şey değildir. İşte bu sebeple çoluk-çocuk edinmekten vazgeçtim ve mesîhî (ruhbani) bir hayatı seçtim. Bu ne güzel bir yoldur.” diyen müellif, etrafında gördüğü kötü örnekler ve yaptığı başarısız evlilik nedeniyle olsa gerek, bir daha evlenmeyi düşünmemiş, kitaplarını, öğrencilerini ve onun kadrini bilerek etrafında toplananları, evlat yerine koyduğunu ifade etmiştir. bk. Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 201.

⁴⁶ Yüce, “Zemahşeri Hayatı ve Eserleri”, 306.

2-el-Unmûzecu fi'n-nahv:

3- el-Muhâcât bi'l-mesâili'n-nahviyye

4-el-Mufred ve'l-murekkeb/ el-mufred ve'l-muellef fi'n-nahv

5- el-Emâlî fi'n-nahv

2.2.3. Edebiyata Dair Olanlar

1-Esâsu'l-belâğa

2-Mukaddimetu'l-edeb

3-Nevâbiğu'l-kelim

4-Atvâku'z-zeheb fi'l-mevâ'ızı ve'l-hutab (Nasâihu's-sığâr)

5-Makâmât (Nasâihu'l-Kibâr)

6- Rabî'u'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahbâr

8- Kitâbu'l-emkine ve'l-cibâl ve'l-miyâh

9-A'cebu'l-acebi fi şerhi lâmiyyâti'l-'Arabi

10-el-Mustaksâ fi'l-emsâl

13-Dîvânu'z-Zemahşerî

15-el-Kıstâs fi'l-'arûz

17-el-Muntekâ

18-Kasîdetun alâ Gazâlî (Kasîdetun fi mes'eleti Gazâlî) ⁴⁷

3. Arap Edebiyatında Mersiye

Mersiye sözlükte “ölenin iyiliklerini anıp ağlamak, onun hakkında ağıt söylemek, öleni vefatından sonra güzellikleriyle methetmek” anlamında Arapça mastar olup “resâ” kökünden türemiştir.⁴⁸ Mersiyeler Arap şiir geleneğinde konusu itibariyle en insanî ve duygusal tür olarak kabul edilmektedir. Zira mersiyenin, kişinin, hiçbir beklenti ve korkusu olmaksızın, tamamen içten gelen, samimi ve vicdani hislerine tercüman olduğu düşünülmektedir. İbn Reşîk'in “özlem ve elem arasında bir olgudur. İçinde keder, hüzn ve yüceltme barındırır.”⁴⁹ diye tarif ettiği mersiyenin kaynağı, sevgi, saygı ve vefa duygularıdır. Medihle arasındaki tek fark, methiye diriler için yazılırken mersiye ölümler için yazılmaktadır. Ancak bu kural Hz. Peygamber için yazılan kasidelerde geçerli değildir. Hangi çağda yazılmış olursa olsun Hz. Peygamber'e yazılan kasideler mersiye değil methiye olarak değerlendirilmiştir.

Arap edebiyatında ilk mersiye örnekleri, cahiliye döneminde kadınların ölenlerin ardından söyledikleri seceli ve ahenkli sözlerle ortaya çıkmıştır. İslam'ın gelişiyle cahiliyedeki içeriği kısmen

⁴⁷ Cerrahoğlu, “Zemahşeri ve Tefsiri”, 63-65; en-Neccâr, *ez-Zemahşerî âsâruhû ve menhecuhu'n-nahviyye*, 89-124; Yüce, “Zemahşeri Hayatı ve Eserleri”, 295-314.

⁴⁸ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, “Resâ”, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Haşim Muhammed eş-Şâzli, Muhammed Ahmed Hasebulah, (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.) 1582; Zemahşerî, “Resâ”, 337.

⁴⁹ İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Kayrevânî, *el-'Umdetu fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbihî ve nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981),147.

değişen mersiyelerde genel olarak şu bölümler bulunmaktadır. Nedb (نَدْب) ve nevh (نَوْح) denilen, ölen kişinin yitirilmesinden duyulan acı ve üzüntünün dile getirildiği ağlama bölümü, te'bîn (تَأْيِين) denilen ve ölünün erdemlerinin anlatıldığı medih/övgü bölümü, sabr ve 'azâ (عَزَاء) denilen ve ölümden duyulan acı ve hüznü katlanmanın tavsiye edildiği bölümdür.⁵⁰

Mersiye cahiliyeden başlayarak modern döneme kadar devam edegelen tüm Arap edebiyatı dönemlerinde şairler tarafından en çok işlenen ve revaç bulan konular arasında yer almıştır. Özellikle anne, baba, çocuklar, kardeşler, vb. aile fertleri için inşad edilen mersiyeler yürekte hissedilen acı ve hüznü söyleyeni için en samimi mersiyeler kabul edilmiştir. Eşlerden kadınların kocaları için mersiye söylemeleri doğal ve içten görülürken, kocaların ölen karıları ve hatta kızları için mersiye söylemesi ise bir zafiyet ve utanç verici bir durum olarak telakki edilmiştir.⁵¹ Bunların dışında şairlerin, ölen ilim adamları, kendi hocaları, devlet ricalinden halife, vezir ve valiler ve bunların yakınları, kabilenin reisi ve kabileden savaşlarda ölenlerle, bizzat kendileri ve hatta ölen hayvanları için mersiyeler söyledikleri de vakidir.⁵²

4. Zemaşerî Divanında Mersiye

Zemaşerî divanında methiyelerden sonra en çok işlenen konu mersiyeler olmuştur. Divanda konusu mersiye olan ve yaklaşık 707 beyte tekabül eden 25 kaside ve 12 kıta bulunmaktadır.⁵³ Cahiliye döneminden itibaren işlenen ve nedb (ağlama, yas tutma), te'bîn (övgü, yâd etme) ve 'azâ (taziye, teselli) bölümlerinden oluşan⁵⁴ bu türde, şairler, vefat eden anne, baba, eş, çocuk, akraba, arkadaş, öğretmen, devlet adamı, bilim adamı gibi sevip saydıkları insanların kaybindan duydukları hüznü ve elemi, onun güzel hatıralarını yâd edip, ağlayarak şiirler yazmaktadırlar.

4.1 Aile Efradı İçin Yazdığı Mersiyeler

Zemaşerî, divanında birçok mersiye nazmetmiştir. İlk olarak babası, sonra annesi ve dayıları için kasideler yazan Zemaşerî, bu akrabaları dışında en çok kendisine hem öğretmenlik hem de hamilik yapan hocasının vefatından müteessir olmuş ve en fazla mersiyesini de onun için yazmıştır. Bunlardan başka birçok dostunu ve sevip saydığı bazı devlet adamlarını da kaybetmenin hüznüyle her birinin hatıralarını yaşatmak, onlara olan vefa borcunu eda etmek ve isimlerini ölümsüzleştirip hayırla yâd edilmelerini sağlamak için beyitler yazan Zemaşerî, acılarını derinden hissetmiş ve gözyaşı dökmüştür. Özellikle vefa konusunda oldukça hassas olan şairimiz ilk mersiyelerini, kendisini yetiştirip büyüten ve ilk öğretmeni olan babası için kaleme almıştır.

⁵⁰ M. Faruk Toprak, "Mersiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/215-217.

⁵¹ M. Faruk Toprak, *Endülüş Şiirinde Mersiye* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 15-17.

⁵² Toprak, *Endülüş Şiirinde Mersiye*, 21-23.

⁵³ el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemaşerî*, 591-605.

⁵⁴ Hamis b. Macid Hamis es-Sabârî, *Fennu'r-risâ 'inde şâ'irâtî'l-câhiliyye* (Umân: Merkezi Halil b. Ahmed El-Ferâhidî, 2009), 12-14.

Ölümün, kahraman ya da korkak olarak ayırmadan herkesi kuşattığından bahseden bir mukaddime ile mersiyesine başlayan şair, şöyle devam etmektedir. (Basît Bahri/Resâ)

هل لساندي أخذ الأيام مُرْتَجِعُ أم هل لِمَرَعَى رِعاها الدهرُ مُنْتَجِعُ
شريعة الموت وِرْدٌ، ما له صَدْرٌ والناسُ في حَسو أنفاس الردى شَرَعُ
لا يَدْفَعُ الموتُ رَعْدِيْدٌ ولا يَطْلُ لا يَدُّ منه، أكاع النَّاسُ، أم شَجَعوا
لو كان يُدْفَعُ أنجى عنه مَهْجَتَهُ في قَلَّةٍ، لا تُرَامُ، الأَعصَمُ الصَّدْعُ
أو طائرٌ في قدامى ريشه طَرَقُ مُخَلِّقٌ في سَكَاكِ السَّجْوِ مرتفعٌ⁵⁵

“Zamanın alıp götürdüklerini geri getirecek bir yol var mı, ölüp kurak ve çorak bir yere dönen bir mekânı yeşil, meyve veren bir yere dönüştürmek mümkün mü?”

“Ölümün kanunu kesindir. O dönüşü olmayan bir yolculuktur. İnsanlar (onları ölüme götüren) kalan kısa nefeslerini alıp vermektedirler.”

“Ölüm gelip çattınca korkak veya cesur kimse onu geri çeviremez. Ölüm (yücelerden takdir edilmiş) bir emirdir. İster genç ister yaşlı olsun onun önünde eşittir.”

“Eğer ölümden kaçış olsaydı gücünün zirvesinde olanlar ondan kaçabilirdi. Bu da imkânsızdır.”

“Gökyüzünün zirvesinde daireler çizerek uçan, tüylü geniş kanatlı kuşlar bile ölüm onlara ulaştığında geri çeviremezler.”

Babasının hapiste olmasından son derece mahzun olan Zemahşerî, babası için canını, hatta sahip olduğu her şeyini feda edebileceğini ve gerekirse ölüm acısını onun yerine tadabileceğini şöyle ifade etmektedir. (Basît Bahri/Resâ)

ولو فِدْتُ نَفْسِي حَيًّا مِثْلَهَا لَفَدْتُ نَفْسِي أَبِي الْبِرِّ وَالْمَالِ الَّذِي أَسْعُ
أَوْ كُنْتُ نَارًا عَثَّةً كَأَسَاءُ، تَجَرَّعَهَا وَلَا كَجُرْعَةٍ مَسْقِيٍّ الردى جُرْعٌ⁵⁶

“Eğer kişinin bir başka birisi için canını feda etmesi mümkün olsaydı, canımı, malımı tüm iyiliklerimi babamın hayatı için feda ederdim.”

“Keşke babamın yudumladığı ölüm kadehini ben yudumlasaydım da içilmesi kaçınılmaz olan ölüm şarabını (onun yerine) ben içseydim”

Şiirlerinde babasına olan hasret ve sevgisinden çokça bahseden Zemahşerî, onun için yazdığı mersiyelerinde, babasının kendisine bakıp büyüttüğünden, onun güzel ahlakından, ilim, zühd ve takva sahibi olduğundan da bahsetmektedir. Onun geceleri ibadetle, gündüzleri ise oruçlu geçirdiğinden, fakir olmalarına rağmen ailesine çok iyi baktığından, son derece cömert olduğundan söz eden şairimiz te'bîn babından şunları söylemektedir. (Basît Bahri/Resâ)

فَقَدْتُ نُصْحًا وَإِثْبَالَأَ وَرَفْرَفَةً مِنْ مُنْعِمٍ كَانَ، يرعاني و بصطنع
فَقَدْتُه فَاضِلًّا فَاصْتُ مَاتِرُهُ الْعِلْمُ وَالْأَدَبُ الْمَأْتُورُ وَالسُّورُغُ
صَامَ النَّهَارَ وَقَامَ اللَّيْلَ وَهُوَ شَجَّ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ كَابِي اللَّوْنِ مُمْتَعِعُ
مِنَ الْمَرُوَّةِ فِي عِلْيَاءِ مَسْتَسَعُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْمَالِ مُنْتَسَعُ
قَرِيبَ عَهْدٍ بِوَحْطِ الشَّيْبِ عَارِضُهُ إِثْرَ الشَّبَابِ وَوَحْفَ الشَّعْرِ مُنْتَبِعُ
يَزِينُهُ بَلَجٌ فِي حَاجِبِيهِ كَمَا يَزِينُهُ فِي حَفَافِي رَأْسِهِ نَزْعُ
أَيِّ امْرِيٍّ فَوْفَ مَقَرِّ الْقَرَى رَفَعُوا وَأَيَّ حَزْمٍ وَجَلْمٍ فِي الثَّرَى وَضَعُوا⁵⁷

⁵⁵ Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 270; el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 339-341.

⁵⁶ Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 271; el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 340.

⁵⁷ Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 271; el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 341-342.

“Babamın vefatıyla, yol gösteren, nasihat eden, şefkat gösteren varlığını kaybettim. O beni koruyup kolluyor, en güzel şekilde eğitiyordu.”

“Babamı ve aynı zamanda büyük bir adamı kaybettim. Cömertliği, ilmi, edebi, takvası, örnek bir şahsiyeti vardı. Bıraktığı izler asla silinmeyecektir.”

“Allah sevgisiyle/saygısıyla gündüzleri oruç tutup geceleri huşu ile ibadet ederdi, secde ettiği toprağın tozundan yüzünün rengi değişirdi.”

“O kadar cömert ve güzel ahlak sahibiydi ki onu görenler çok zengin olduğunu sanırlardı. Oysaki o fakirdi, malı mülkü yoktu.”

“Onda da yaşlılık emareleri görünmeye başlamıştı. Gençliğinde sık ve siyah olan saçlarının, başının iki yanındaki bölümde beyazlıklar ortaya çıkmıştı.”

“Kaşlarının arasında ki açıklık ve zamanla dökülmeye başlayan alnının iki yanındaki saçları ona bir başka güzellik katıyordu.”

“Her alanda mensubu olduğu toplumun önünde yer alan adam kimdir (bilir misiniz)? Misafirlerini her zaman yediren içiren o na’şını taşıdığınız kimdir? (O toprağa verdiğiniz güzelliğin ve gücün farkında mısınız?)”

Zemaşerî, babası için yazdığı bu hüznü ve özlem dolu mersiyesinin sonunda yani mersiyesinin sabır ve ta’ziye bölümünde bu ölüme sabretmekte zorlandığını, ondan uzak olduğu bir zamanda vuku bulan bu ölümün ondaki hüznü ve nedameti kat kat artırdığını ifade etmektedir. Babasına doyamadığından bahisle, onun ölümünden sonra dünyada hiçbir şeyden zevk almasının mümkün olamayacağını beliğ bir üslupla dile getirmektedir. (Basît Bahri/Mersiye)

بُرُكُنْ طَوْدٍ، لَكَانِ الطَوْدُ، يَبْضَعُ عَلَى فَوَادِي وَالْأَحْشَاءِ تَطْلُعُ وَقَدْ تَبَسَّطَ فِي أَرْجَائِهِ الْجَزَعُ وَضَافَنِي الْكَرْبُ مِنْ جَرَاهُ وَالْوَجَعُ حَتَّى مَضَى، وَهُوَ مِنْ ذَكَرَائِي مُلْتَدِعُ وَعَلَّتْ بِي زَمَانٌ فِيهِ نَجْمٌ وَكَيفَ لِي بَعْدَهُ بِالْعَيْشِ مُنْتَفِعُ فَالْيَوْمَ لَمْ يَبْقَ لِي فِي بَعْضِهَا طَمَعُ ⁵⁸	وَلَوْ حَلَّ مَا حَلَّ بِي مِنْ فَادِحٍ وَجَلِي بَاتَتْ عَلَى كَيْدِي نَارٌ مُضْرَمَةٌ وَلَا مَجَالَ لِإِدَاعِي الصَّبْرِ فِي جَلْدِي وَإِنْ مِمَّا قَرَانِي حَسْرَةً وَأَسَى أَنْ عَاقَبَنِي شَحَطُ دَارٍ عَنْ تَفْقُدِهِ يَا حَسْرَتَا أَنْنِي لَمْ أَرَوْ غَلَّتُهُ أُرْتَجِي بَعْدَهُ بِالْعَيْشِ مُنْتَفِعًا قَدْ كُنْتُ أَطْمَعُ فِي أَشْيَاءٍ أُدْرِكُهَا

“Eğer benim başıma gelen büyük felaketler, zirvesi göklere kadar uzanan yüce dağların bir yanına bile gelseydi (o dağlar) paramparça olurdu.”

“Ciğerimi yakıp kavuran bir ateşte kaldım. (Üstelik) Kalbim ve tüm azalarım da bunu izlediler”

“Ruhumda (ateşe) sabretmeye bir mecal bulamadım. (Zira bu ateş, ruhumun ve bedenimin) her bir köşesine yayıldı.”

“Sanki keder, elem bana misafir gelmiş, bana ızdırap çektiriyorlar. Sanki acı, ızdırap ve çile ikram edilen bir ziyafetin misafiri gibiyim.”

“Uzakta olmam, onu (babamı) sıkça ziyaret etmemi engelledi. Ve o vefat etti. Babam hep beni düşünür ve bu da onun (ciğerini) dağlardı.”

⁵⁸ Dayf, Dîvânu’z-Zemaşerî, 371-372; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemaşerî, 342-343.

“Ne yazık ki ben onun bu (yanıp kavrulduğu) ateşi söndüremedim. (beni yakan) ateşi de söndüremedim.(birbirimize olan susamışlığımıza çare bulamadım)”

“Artık onun ölümünden sonra benim hayattan bir beklentim olabilir mi? Ondan (babamdan) sonra yaşamının bana ne faydası var?”

“Hayatta yapmak istediğim işler, erişmek istediğim hayallerim, hedeflerim vardı. (hepsine) ulaştım da... Ancak (babamın ölümünden sonra) bunlara karşı hevesim kalmadı.”

Zemahşerî'nin divanında annesi için nazmettiği mersiyelerin özel bir yeri vardır. Bu mersiyeleri okuduğumuzda annesinin onun hayatında ki en önemli ve değerli şey olduğu hemen anlaşılmaktadır. Öyle ki kaybettiği hiç kimseye annesinin ölümü kadar üzülmemiş, onun ölümünden etkilendiği kadar etkilenmemiştir. Diğer bir ifadeyle annesinin ölümünden sonra tüm ölümler ve kayıplar ona kolay ve hafif gelmiştir. Annesine olan bağlılığı ve düşkünlüğü dizelerinde hissedilen Zemahşerî, bu dizelerde, mümkün olsa onun hayatı için her şeyi feda edebileceğini dört mısradan oluşan kıtasında şöyle ifade etmektedir. (Kâmil Bahri/Resâ)

يا حادثات الدهر أُمِّي بعد ما
روحي وأرواح العشيرَة بعدها
تالله لو أَحْسَنْتُ أدنى خَشِيَّتِي
لو كانَ يُرْشَى حَدِيثٌ بالنفيسِ أو
أدْرَكْتُ أُمِّي بِالرَّدى مَنْ شِيتِ
حَلَلٌ، عَذْرُوكِ أَيُّهُنَّ غَشِيَّتِ
يَوْمَ اسْتَوَيْتُ بِنَعْشِهَا لَخَشِيَّتِ
بالمالِ أو كَيْلَيْهِمَا لَرُشِيَّتِ⁵⁹

“Ey zamanın musibetleri (ey ölüm,) annemi aldın ya (benden) artık kimi istersen alabilirsin”

“Canım ve tüm ailemin canları artık sana helaldir. Onlardan kimi alırsan al seni kınamayacağım, sana gönül koymayacağım.”

“Eğer, annemin na'sını taşıdıkları gün benim hissettiğim dehşeti/acıyı hissetseydin, elem ve hüznle ürperirdin.”

“Allah'a and olsun ki eğer can veya mal veya ikisi birden (annemin) canına karşılık rüşvet olarak verilebilseydi (ben bunları sana verirdim)”

Burada altını çizmek istediğimiz özel bir durum söz konusudur. Zemahşerî, annesi için yazdığı mersiyelerinde daha önce hiçbir dönemde görülmemiş, hiçbir şair tarafından uygulanmamış yeni bir üslup kullanmıştır. Bu tarz, ölünün dilinden geride bıraktığı yakınlarını teselli etme üslubu olup sadece Zemahşerî'nin mersiyelerinde varit olmuştur. Böylece Zemahşerî mersiye yazma geleneğine yeni bir boyut kazandırmış, üzüntüsünü hafifletebilmek, hissettiği acıyı biraz olsun hafifletebilmek adına adeta hayal âleminde bir yolculuğa çıkmış, dünya hayatından dâr-ı bekâya, annesinin cennetteki mekânına intikal etmiş ve annesinin, oğlunun acılarını dindirebilmek, onu teselli edebilmek için seslenişini, annesinin ağzından şiirine taşımıştır. Bu üslupta ölen kişi, adeta hayattaki akrabalarını teselli etmektedir. Bu tarz mersiyede kaside doğrudan teselli bölümüyle başlamaktadır. (Kâmil Bahri/Taziye)

أ أبا الوفا وَفَيْتَ أَيَّ وَفَاءِ
وَلَبَيْتَ شَهْرًا كَامِلًا مُسْتَعْبِرًا
إِيَّهَا فَقَدْ حَقَّقْتَ فَيَّ جَمِيعَ مَا
وَقَضَيْتَ فَوْقَ شَرَانِطِ الأَبْنَاءِ
فَرَحَ المَآفِي خَافِقَ الأَحْشَاءِ
يَحْكُونَ فِي صَخْرٍ عَنِ الخِنَسَاءِ

⁵⁹ Dayf, Dîvânu'z-Zemahşerî, 407; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî, 71-72.

وَتَعَزَّ عَنِّي، واسئَلْ سَلْوَةَ صَابِرٍ وَتَخَطَّ قَوْلَكَ: لَاتِ حِينَ عِزَاءٍ⁶⁰

“Ey vefanın babası (vefalı) oğlum. Sen bana ve babana karşı vefanın tüm gereklerini yerine getirdin.”

“Tam bir aydır ağlamaktasın. Göz kapakların yaralandı. Uzunların harap oldu (yeter)”

“Bu kadar gözyaşı yeter. Sen, herkesin anlattığı Hansâ'nın kardeşi Sahr için döktüğü gözyaşını döktün hatta geçtin (bile)”

“Benden dolayı kendine sabrı telkin et. Kendini teselli et. “Artık üzülme vakti değil (geçti)” sözünü de uygula.”

Kasidenin devamında Zemahşerî'nin annesi oğlunu teselli için, kendi durumundan bahsederek, cennette birçok nimete mazhar olarak sabah akşam gezindiğini, son derece mutlu ve bahtiyar olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir. (Kâmil Bahri/Taziye)

أَخْتَالُ بَيْنَ ظِلِيلَةِ الْأَفِيَاءِ حَزَّ الْجَنَانِ مُقِيمَةً
منهُ، وَأَنْزَلَنِي مَنْزِلَ الصَّلْحَاءِ حَزَّ الْجَحِيمِ رِضَا الرَّحِيمِ أَعَانَنِي
فِي قُبَّةٍ مِنْ دُرَّةٍ زَهْرَاءِ فِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ فَوْقَ أَرِيكَةٍ
فَيُزْرَنَ عَرَصَتَهَا صَبَاحَ مَسَاءٍ⁶¹ حَقَّتْ خِيَامُ الْحَوَرِ حَوْلِي قُبَّتِي

“Ey oğlum, ben Rabbimin cennetinde, gölgelikler arasında (mutlu olarak) ikamet ediyorum.”

“Rabbimin rızası beni cehennem ateşinden koruduğu gibi salih kullar arasına da dâhil etti.”

“Ben Firdevs cennetinin en yüksek yerinde, bir tahtta, inciden oyulmuş, çiçek kokan bir kubbenin altında oturuyorum.”

“Huriler benim kubbeimin etrafında oturuyorlar, her sabah ve akşam (kubbenin) çevresini (beni) ziyaret ediyorlar.”

Geleneksel mersiye üslubunda şair, ölen kişinin hayatta kalan yakınlarına sabır ve sükûnet tavsiye ederken, bu üslupta şair ölenin ağzından, hayatta kalan yakınlarını teselli etmekte, artık üzülmeyi, yas tutmayı bırakmalarını, giydikleri matem elbisesini çıkarıp hayatlarına devam etmelerini istemektedir. (Kâmil Bahri/Taziye)

أَتَى بُرَى فِي الصَّبِيقِ وَالظُّلْمَاءِ مِنْ كَانَ فِي دَارِ السَّلَامِ حُلُولُهُ
تُؤَثِّرُ عَلَيَّ ضَجَّكَ طَوِيلَ بُكَاءِ فَاسْتَبَدَّلَ بِتَرْحَةٍ قَرَحًا وَلَا
بِالْحُلَّةِ الْحَمْرَاءِ وَالصَّفْرَاءِ وَدَخَّ الثِّيَابَ السُّودَ وَأَدْعَى بِغَيْرِهَا
تُعْطَى رِضَاءَهُ، فَاسْتَجَابَ دَعَائِي⁶² وَاعْلَمْ بِأَنِّي قَدْ دَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ

“Esenlik yurduna irtihal eden biri, nasıl olur da orada hüznün ve darlık hissedebilir.”

“(Ey oğlum) hüznünü sevinç ve ferahla değiştir. Uzun süre (yas tutmayı) ağlamayı, gülmeye tercih etme.”

“(Üzerinde ki yas elbisesi olan) siyahı çıkar at. Onun yerine (sevinç ve mutluluk renkleri olan) kırmızı ve sarıyı tercih et.”

“Bil ki (ey oğlum) ben Allah'a (cc) dua edip senden razı olmasını niyaz ettim. Allah da duama isticap etti (senden razı oldu)”

⁶⁰ Dayf, Dîvânü'z-Zemahşerî, 408; el-Huyemî, Dîvânü Cârillah ez-Zemahşerî, 7.

⁶¹ Dayf, Dîvânü'z-Zemahşerî, 408; el-Huyemî, Dîvânü Cârillah ez-Zemahşerî, 7-8.

⁶² Dayf, Dîvânü'z-Zemahşerî, 409; el-Huyemî, Dîvânü Cârillah ez-Zemahşerî, 8.

Zemahşerî, aile efradından babası ve annesinden başka sadece dayısı için mersiye yazmıştır. İki dayısı olduğunu tespit ettiğimiz Zemahşerî'nin mersiyelerini hangisi için yazdığı bilinmemekle beraber her ikisine de sevgi beslediği anlaşılmaktadır. İkinci dayısını kaybettiği zaman yazdığı aşikâr olan şu kıta onun bu ölüme çok üzüldüğünü bize göstermektedir. (Basît Bahri/ Mersiye)

يا خير خالين أني بعد فقدكما من لوعةٍ وأسَى في شرِّ خالين
وإن فرقةً خالٍ واحدٍ خطمتُ ظهري فكيف إذا فارقتُ خالين⁶³

“Ey iki dayının en faziletlisi, ben sizin terki diyar etmenizden sonra derin bir acı ve özlem hissiyle doluyum.”

“Dayımın birini kaybetmek belimi kırmıştı. İki dayımdan ayrı kaldıktan sonra halim nice olur?”

Zemahşerî, her zaman yaptığı gibi dinleyenlere nasihat içeren bir mukaddimeyle başladı diğer bir mersiyesinde de dünya hayatının aldaticılığından, ölüm karşısında herkesin eşit olduğundan bahsetmekte, vefat eden aile efradını sayarak ve yine ölümün Allah'ın takdiri olduğunun altını çizerek şöyle demektedir. (Basît Bahri/Mersiye)

الدهرُ أنكذُ، لا يبقى على حالٍ ما زال يُلجئُ إدبارًا بإقبالٍ
أيامُهُ و آياليه موكلةٌ بالناس في قطعِ آجالٍ وأمالٍ
و للردى مشرغٌ، وُرادةُ شرغٍ لا فضلَ فيه على ذئبٍ لِرئبالٍ
في الغيبِ ما يُرجعُ الأوهامَ ناكصةً والمرءُ مُخندعٌ بالزجرِ والغالٍ
يخالُ بالغالِ بابَ الغيبِ مُفتِحًا والغيبُ مُستوثقٌ منه بأفعالٍ
ضعوا سراويلَ أُعجبتُم بلبسيتها إنَّ التقوى، لو علمتُم خيرُ سربالٍ
أمامكم أبعُدُ الأسفارَ، فاحتقبوا زادا ولا زاد إلا حسنُ أعمالٍ
أودتُ بجدي، وما أبقتُ أخي وطوثَ عمي، وصادتُ بأسبابِ الردى خالي⁶⁴

“Zaman aldaticıdır. Çok çabuk değişir, olduğu gibi kalmaz. İyilikleri de kötülükleri de barındırır.”

“Zamanın (dünya hayatının) günleri ve geceleri (insanın) hem ömrünü hem de emellerini boşa çıkarır.”

“Ölümün geldiği yer (kaynağı) bellidir (Allah'tır). Ölüm yolunda herkes eşittir. O yolda aslanın kurda üstünlüğü yoktur.”

“Zamanın nelere gebe olduğunu Allah bilir. Zaman, insanın emellerini/umutlarını olması mümkün olmayan evhamlara dönüştürür. Böylece insanlar fal ve yıldıznamelere bakarak hayır umdukları işlerin gerçekleşeceğini sanıp aldanırlar.”

“İnsan gayb kapısını fal ile veya yaptığı bazı işlerle açacağını zanneder. Bu işleri yapınca da kendince sevinir. Hâlbuki gayb kapıları ona da diğerlerine de kapalıdır.”

“O giymekten hoşlandığınız tüm elbiseleri bir kenara atın. Eğer bilerseniz takva elbisesi en hayırlı elbisedir.”

“Önünüzde uzun ve uzak bir yolculuk var. Bu yolculuk için bol bol azık hazırlayın. Bu size fayda sağlar. Bu en güzel ameldir.”

“(Ölüm) Dedemi aldı götürdü, kardeşimi (bana) bırakmadı, amcamı kuşattı aldı. Ölüm (oklarıyla) dayımı da (avladı) vurdu.”

⁶³ Dayf, Dîvânu'z-Zemahşerî, 275; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî, 558.

⁶⁴ Dayf, Dîvânu'z-Zemahşerî, 273; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî, 487-488.

Dedesı, amcası, erkek kardeşı dışında daha bışok yakınını da kaybettiğini anladığımız Zemaşerî, büyük bir yalnızlık hissettiğini, bu ölümlerin ardından dünyayı dolaştığını ancak sadakat, vefa ve dostluk adına bir şey bulamadığını, insanların ikiyüzlü ve davranışlarının da aşağılık olduğunu mersiyesinin devamında şöyle ifade etmektedir. (Basît Bahri/Mersiye)

وغيرهم من رجال الحي طائفة
تَمْوَا لِتَنْمِيمِ أَقْوَالِ بِالْأَفْعَالِ
وَطَفْتُ مِنْ هَذِهِ الدَّهْمَاءِ بَعْدَهُمْ
فَمَا أَصَادِفُ إِلَّا زُورَ أَقْوَالِ⁶⁵

“Ve diğer mahalle sakini (göçüp giden) nice insanlar. (Onların hepsinin bu dünyada) yapmak ve söylemek istedikleri şeyler vardı.”

“Onların vefatlarından sonra insanlar arasında gezdim, dolaştım da yalandan ve aşağılık işlerden başka bir şey bulamadım.”

Dayısı için yazdığı mersiyesinin sonunda ise bir kabir tasviri yapan Zemaşerî nihayet kasidesini ona dua ederek şu sözlerle bitirmektedir. (Basît Bahri/Mersiye)

تَبَاعَدْتُ عَنْ ضِيَاءِ الشَّمْسِ مَهْجُئُهُ
وَفَاتَهَا رُوحَ أَسْحَارِ وَأَصَالِ
وَحَلَّ فِي خُفْرَةٍ غَيْرَاءِ مَظْلَمَةٍ
فَرْدًا وَحِيدًا بِلَا أَهْلِ وَلَا مَالِ
إِلَّا ثَلَاثَةً أَنْبَوَابٍ مُجَدَّدَةٍ
وَرُبَّ ذِي جِدَّةٍ خَيْرٌ مِنَ الْبَالِي
سَقِيًّا لِقَبْرِ تَوَارَتْ فِيهِ أُعْظَمُهُ
لَكِنَّ ذِي هَيْدَبٍ بِالْوَبْلِ هَطَالِ⁶⁶

“Kabri, güneşin ziyasından uzak kaldı. Seher yelleri (artık) onun için esmiyor.”

“Karanlık, kör bir çukura indi. Orada artık tek başına (kaldı). Onu eğleyecek ne bir yakını ne de malı var.”

“(Orada eskimeyecek) yeni üç elbisesi var onun (faydalanılan ilmi, sadakaları ve salih çocukları). Nice yeni (elbiseler) vardır ki eski (yırılmış) olanlardan hayırlı ve evladır.”

“Dayımın kemiklerini örten bu kabri, bol ve verimli yağmurlar taşıyan bulutlarla sulaması için Rabbime dua ediyorum.”

Bu örneklerde de görüldüğü üzere Zemaşerî'nin aile efradına yazdığı mersiyelerinde son derece samimi olduğu, satırlara döktüğü duygularının hakîkî ve kalbî duygular olduğu hemen anlaşılabilir. (Tavil Bahri/Mersiye/Medih)

4.2. Hocası İçin Yazdığı Mersiyeler

Zemaşerî'nin en çok mersiye yazdığı kişilerden biri de kendisini yetiştirip, ilim öğreten, yaşadığı müddetçe maddi ve manevi olarak daima destekleyen hocası Ebû Mudarr ed-Dabbî'dir. Hocasını anlatırken onu, tüm güzel sıfatlarla vasıflandıran, ona olan vefa ve minnettarlığını dile getiren, onun kaybından duyduğu derin hüznü ifade eden şairimizin bu mersiyesi aile üyeleri dışında yazdığı en tesirli, en duygusal ve samimi mersiyelerdir. Hocasına yazdığı bir kasidesine şöyle hüznü bir başlangıç yapmaktadır. (Tavil Bahri/Mersiye/Medih)

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ، أَدْمَعِي، فَلَمَّا تَرَقَا
إِذَا شِمْتُ مِنْ لِقَاءِ أَرْضِكُمْ بَرَقَا
وَمَنْ عَجِبَ أَنِّي إِذَا لَاحَ بَارِقُ
بَارِضِكُمْ اسْتَمَطَّرْتُ أَجْفَانِي الْوَدَقَا⁶⁷

⁶⁵ Dayf, Dîvânu'z-Zemaşerî, 273.

⁶⁶ Dayf, Dîvânu'z-Zemaşerî, 274.

⁶⁷ Dayf, Dîvânu'z-Zemaşerî, 128; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemaşerî, 402.

“Ey insanlar sizi selamlıyorum (Selamun Aleykum). (ve diyorum ki), her ne vakit gökyüzünde parlayan bir şimşek görsem, gözyaşlarım oluk oluk akıyor.”

“Ne acayip! Topraklarınız üzerinde ne zaman bir şimşek parlıdasa, ben, göz kapaklarımdan (yağmur yağıdır bulutlara) katılmasını ve yaşlarını (onlarla birlikte) akıtmasını dilerim.”

Bu duygusal mukaddimeden sonra ise Zemahşerî övgülerini sıraladığı bölüme intikal etmektedir.

وَأَهْفِي عَلَى عَصْرِ، تَقْضَى، مُنَاسِبٍ سَجَايَا فَرِيدِ الدَّهْرِ أَوْ وَجْهَهُ الطَّلَقَا
هُوَ الْمَرْتَضِي وَجْهًا وَخُلُقًا وَإِنِّي لَأَشْتَأِقُ ذَاكَ الْوَجْهَ بَلْ ذَلِكَ الْخُلُقَا⁶⁸

“Geçip giden zamana yazık ki, (hocam Ebu Mudarr ed-Dabbî) asrın eşsiz imamu, yüce karakteriyle, nurlu yüzüyle bu zamanda yaşadı ve öldü”.

“O hem nurlu yüzü hem de ahlakıyla insana mutluluk verir. Ben ona sadakatle bağlıyım ve hasretim. Onun güleç yüzüne ve güzel ahlakına olan iştiyakım hiç bitmedi.”

Mersiyelerine genellikle vaaz ve nasihat içeren hikemiye türü mukaddimelerle başlamayı tercih eden Zemahşerî hocasına yazdığı bir diğer kasidesine şu ibretamiz sözlerle başlamıştır. (Tavîl Bahri/Mersiye)

أَيَا طَالِبِ الدُّنْيَا وَيَا تَارِكَ الْآخِرَى
أَلَمْ يَقْرَ عَوَا بِالْحَقِّ سَمْعَكَ؟ قَلْ: بَلَى
أَمَّا وَقَرَّ الطَّبِيشَ الَّذِي فِيكَ وَاعْظُ
أَمِنْ حَجَرٍ صَلَدَ فِئَاذُكَ قَسْوَةً
وَلَا بُدَّ لِإِنْسَانٍ مِنْ سَكْرَةِ الرَّدَى
فَقَدُّو السُّلْبَ لَمْ يُطْعَمِ السُّنُومَ جَفْنُهُ
وَأَيَقَنَنَّ أَنَّ السَّمُوتَ فِي كُلِّ سَاعَةٍ
وَمَا الَّذِي يُغْنِي عَنِ الْمَرْءِ عِزُّهُ
وَمَا هُوَ إِلَّا كَمَا تَبِيحُ عَمَّ كَيْدُهُ
أَيَا عَامِرِ الْقَصْرِ الْمُشِيدِ رَافِعًا
سَتَتَعَلَّمُ بَعْدَ السَّمُوتِ أَيُّهُمَا أُخْرَى
وَذُكِّرَتْ بِالْآيَاتِ لَوْ تَتَفَعَّ الذُّكْرَى
كَأَنَّكَ فِي أَدْنِيكَ وَقَرَّ، وَلَا وَقَرَّا
أَمْ اللَّهُ يُودِعُهُ لَبًّا وَلَا حَجْرًا
وَمِنْ سَاعَةٍ، لِاصْحَوْ فِيهَا وَلَا سُكْرًا
وَلَمْ يَغْتَمِضَنَّ خَوْفَ النَّاقِي بِلَا بُشْرَى
طَلَائِعُهُ، تَسْرِي، فَقَدْ أَخَذَ الْجَدْرًا
وَلَوْ مَلَكَ الدُّنْيَا إِذَا دَخَلَ السَّقْبِرَا
فَلَمْ يَخْتَصِصْ بِالْكَبِيدِ زَيْدًا وَلَا عَمْرًا
عَلَالِيهِ قَلْ لِي: فَمَنْ يَعْمُرُ الْعُمْرَا⁶⁹

“Ey dünya (hayatını) tercih edip ahiret (hayatını) terk eden kişi, (bir gün ölüp gittiğinde) sen de öğreneceksin dünya (hayatı) mı yoksa ahiret (hayatı) mı daha hayırlı.”

“(İnsanlardan/âlimlerden) Hak sözü hiç işitmedin mi? İşittim de. Allah’ın (cc) mucizeleri/ayetleri sana hatırlatılmadı mı? Keşke bu hatırlatmalar sana bir fayda verse.”

“Onca vaaz ve nasihat sende ki bu düşüncesizliği, mantıksızlığı ve ciddiyetsizliği gideremedi mi? Yoksa sen sağır mısın? Kulaklarında tıkaç mı var.”

“Senin kalbin, hiçbir şeyden etkilenmeyen sert bir kaya mı? Ya da Allah (cc) senin kalbine hiç akıl/fikir vermedi mi?

“İnsan ölüm konusunda uyanık ve tedbirli/bilinçli değilse (ahiret hazırlığı yoksa), ruhunun kabzedilmesi anında ölüm sükûnetine (ve ondan sonra onu bekleyen azaptan kurtuluşa) erişmesi/sahip olması mümkün değildir.”

⁶⁸ Dayf, Dîvânu’z-Zemahşerî, 129; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî, 403.

⁶⁹ Dayf, Dîvânu’z-Zemahşerî, 134; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî, 206-208.

“Ey akıl sahipleri, ey gözleri uykunun lezzetini tatmayanlar (cehalet ve bilinçsizlikten uzak olanlar), kendisine (kitabının sağından teslim edileceği) müjdesi verilmeden korkudan emin olmayanlar.”

“Ölüm her an her dakika gelebilir, kendini hissettirebilir. Akıl sahibi bunu bilir, ona karşı tedbirlidir, uyanıktır. Nasuh tevbesi ile ona daima hazırlıklıdır.”

“İnsanı, kabre girdiği ve Allah katında hesap vermeye başladığı zaman, dünyadaki şanı, şerefi, mülkü hiçbir şey kurtaramayacaktır.”

“Ey yeryüzünde kırmızı kireçten yüksek duvarları olan şahane saraylar inşa eden, cevap ver bana, sana hayat bahşeden, ömür veren kim?”

Zemahşerî, hayat ve ölüme dair etkileyici bir giriş yaptıktan sonra ağıt bölümüne geçiş yapmakta, hocasının üstün özelliklerini sayarak onun kaybindan duyduğu hüznü şöyle ifade etmektedir. (Tavîl Bahri/Mersiye)

وموت فريد العصر قد خرب العصر وأن السبالي غيب ذلك البدر إذا ذكرت نفسي مناقبه الزهرا تعاميت، أو أوليتها نظرا شزرا فقد كان أعلى من ثلاثتها قدرا فشيبتهم بالخنساء إذ فقدت صحرا على رجل، مازال يمنحني الذرا فمنه استقدنا العلم والنظم والنثر ⁷⁰	وما زال موت المرء يُخرب داره و تسخن عيني أن أرى البدر طالعا و تشخص بي زهر الكواكب غيرة فإن لاح لي بدر و بحر و كوكب وما كان حقي أن أشبهه بها وصكك بمثل الصخر سمعي نعيه ونتهت عيني أن تضمن بدرها وأبرز كريمات القوافي و غرها

“Ölüm, ölenin evini harap eder de, asrının eşsiz âlimi (hocamın) ölümü tüm asrı (ve onunla bağı olanları) harap etti.”

“Gökyüzünde ayı her parlak gördüğümde gözlerim kaynıyor.(kaynar gözyaşları döküyor ve bana, günlerin ve) gecelerin, (yeryüzünün) ayını (nasıl) alıp götürdüğünü hatırlatıyor.”

“Gökteki yıldızlar ve onların ışıltıları, nefsim senin erdemlerini, eserlerini ve insanlara desteğini hatırladığında bana çok basit görünüyor.”

“Yıldızlar, ay ve deniz bana (güzel ve ışıltılı) görünürse, (hocamı kaybetmenin üzüntüsüyle) onları görmezden gelirim ya da yüz çeviririm yahut kızgın olarak bakarım”

“Onu (deniz, ay ve yıldızdan birine) benzetmek benim hakkım değil, zira o bu üçünden de daha üstün ve kıymetlidir.”

“Onun ölüm haberi beni adeta şiddetle çarptı. Sahr’ın ölüm haberi Hansâ’ya ulaştığında (onun durumu nasılsa ben de ona) benzedim.”⁷¹

“Gözlerimi, ölümünden sonra bile denizler kadar ilimi ile beni aydınlatan bu adam için inciler gibi gözyaşı dökmekte cimrilik ettiği için azarladım”.

⁷⁰ Dayf, Dîvânu’z-Zemahşerî, 135; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî, 208-210.

⁷¹ Hansâ, Ummu Amr Tumâdir bt. Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd (öl. 24/645) Araplar’ın en meşhur kadın şairi ve sahâbî. Sahr, onun kardeşidir. Kardeşinin ölüm haberi Hansâ’ya ulaştığında yazdığı mersiye Arap edebiyatında çok meşhur olup tüm şairler tarafından bilinen ve atıflar yapılan bir mersiyedir. Ayrıntılar için bk. Ali Şakir Ergin, “Hansâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/46-47.

“(Onun için) en güzel ve etkili kasideleri yaz ve onun faziletlerini ve ondan şirde ve nesirde nasıl istifade ettiğini anlat.”

Zemahşerî'nin mersiyesi yukarıda olduğu gibi uzun⁷² kasideler şeklinde gelebildiği gibi, bazen birkaç beyitten oluşan kıtalar şeklinde de varit olabilmektedir. Mesela hocası için yazdığı iki kıtadan biri olan aşağıdaki iki beyit oldukça meşhur olmuş, Zemahşerî'den bahseden eserlerin çoğunda, onun hocasına olan vefa ve sevgisini dile getirmek adına zikredilmiştir. (Tavîl Bahri/Mersiye)

وقالته: ما هذه الدُرُرُ التي تُساقطها عينك سمطين سمطين
فقلت: هي الدُرُرُ اللواتي حشا بها أبو مضرٍ أذني تساقط من عيني⁷³

“Bir kadın (biri) “Gözlerinden boncuk boncuk dökülen bu inciler nedir” diye sordu.”

“Ona dedim ki, Ebû Mudarr'ın kulaklarına doldurduğu inciler, şimdi gözlerimden dökülmektedir.”

4.3. Devlet Ricali ve Onların Eşleri ve Çocukları İçin Yazdığı Mersiye

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Zemahşerî mersiyelerinde, özellikle anne, baba, dayı ve hocası için yazdıklarında yoğun bir duygusallık, hüznün ve samimiyet hemen hissedilebilirken, bunların dışında diğer insanlar için yazdığı mersiyelerinde aynı duygusallık ve samimiyeti hissetmek pek mümkün olmamaktadır. Hatta bazı devlet ricalinin eşleri için yazdığı mersiye, ölüye ağıttan ziyade ölen kadının eşi olan devlet adamını methetmeye kadar gidebilmektedir. Zemahşerî bu durumda adeta karısı öleni teselli etmeyi değil de onun, bu yas havasından bir an önce kurtulup hayatına devam etmesini istemektedir. Zira o, böyle durumlarda sosyal yapının ve teamüllerin gereği olarak devlet adamından yana tavır sergilemekte ve ona sorumluluklarını hatırlatır mahiyette mersiye yazmaktadır. Mesela karısı ölen Şemsülmeâlî'ye şöyle seslenmektedir. (Vâfir Bahri/Mersiye)

على تاج النساء الشمسُ تبكي توافقُ صنوها شمسَ المعالي
وتندبها الليالي لايسات جدادًا، والنجومُ مع الليالي
لئن تاج النساء مضت، وفانت لقد أبقث لنا تاج الرجال
وأربابُ الحجى، إن يسلّموا لم أبال بموت ربّات الرجال⁷⁴

“Güneş, sanki kendisine ikiz kardeş gibi olan Şemsülmeâlî ile beraber kadınların tâcı, efendisi(nin ölümüne) ağıtlar yakmaktadır.”

“Geceler, gecelerle beraber yıldızlar da (Şemsülmeâlî'nin karısı, kadınların efendisi) için matem elbisesi giymişler (ağıtlar yakıp onun erdemlerini zikrediyorlar).”

“(Fakat) Kadınların şahı ölmüş, (dünyayı) terk etmiş olsa da, bize erkeklerin efendisini (Şemsülmeâlî'yi) bıraktı.”

“(Ancak) Ben, saçlarını topuz gibi yapıp paravan arkasında duranların ölümleriyle ilgilenmiyorum. (Yeter ki) akıl-fikir sahipleri sağ olsunlar.”

⁷² En uzun mersiyesi 61 beyit olup Hocası Ebû Mudarr için yazılmıştır. Bk. Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 134-137.

⁷³ Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 138; el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 558.

⁷⁴ Dayf, *Dîvânu'z-Zemahşerî*, 331; el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 489.

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere ölenle fazla ilgilenmeyen, o dönemin sosyal şartlarından dolayı olsa gerek akrabası ve yakını olmayan kadınlara karşı olumsuz tutumu hiç değişmeyen Zemaşşerî, erkekleri kılıca, kadınları ise kına benzetmekte, kılıç selamette olduğu sürece kının kırılmasıyla pek alakadar olmamaktadır. (Munserih Bahri/Mersiye)

إذا السيفُ البَوَاتُكُ انْعَصَمَتْ فلا تَرُغُكُ الغُموُدُ، تُنْبِتُكَ
والْحُصْنُ الْمُقْرَبَاتُ يَوْمَ وَغَى ويومَ سَبَقِ، فداؤُها الرِّمَكُ⁷⁵

“Kılıçlar keskinliğini koruduğu müddetçe, kınların parçalanması seni endişelendirmesin.”

“Savaş veya yarış günü (zor zamanlarda) kaleler sağlam olsun (yeter ki). Kısraklar, kalelere feda olsun”

Yakınları dışında vefat edenler için yazdığı mersiyelerinde duygusallık ve samimiyet görülmeyen Zemaşşerî, bu açığını adeta mübalağa ile kapatmaya çalışmıştır. Mecdumülk’ün⁷⁶ vefatı üzerine yazdığı mersiyede bu durum açıkça görülmektedir. (Kâmil Bahri/Mersiye)

الشمسُ قد سُدَّتْ مطالِعُها والشَّهْبُ قد خَفِيَتْ لوامِعُها
لَفَجِيعةٍ نُسيبَتْ لَشَدَّتِها في كلِّ ناحِيَةٍ فـجائِعُها⁷⁷

“(Sanki) Güneş ışıklarını söndürdü (üzerimize doğmuyor). (Sanki) Yıldızların, gezegenlerin (üzeri) örtüldü de aydınlıkları görünmüyor.”

“(Onun ölümünün) kasvetinden (adeta) tüm insanlar dünyanın her bir köşesinde kendi dertlerini unuttular.”

Döneminin önemli siyasilereinden ve yakın dostu Muhammed b. Arslan için yazdığı mersiyeye ise doğrudan onu methederek başlamaktadır. (Basî Bahri/Mersiye)

محمد بن ارسلانَ الذي رُئِبَتْ معالمُ العلمِ والإسلامِ حينَ رُئِيَ
ما كنتُ إلا جميعَ الناسِ منفردا فكيف حلَّ جميعَ الناسِ في جَدَّتْ
يا طيبها تُرْبَةً هيلتُ على جَدَّتْ في بطنِه جُنتُه من أطيبِ الجَنَّتْ
فأئِي فضلٍ كبيرٍ فيك لم أره وأئِي خُلُقٍ كريمٍ منك لم أره⁷⁸

“Muhammed b. Arslan vefat ettiği zaman İslam’ın ve ilmin faziletleri zikredildi. Ve onun erdemleri dillerde dolaştı.”

“(Ey Muhammed) hayattayken insanların tüm güzel özelliklerini bünyende barındırdın. (Öldüğünde) Tüm insanları (bu güzel vasıfları) senin kabrine nasıl sığdıracağız.”

“Bedenlerin en güzelinin defnedildiği o kabrin üzerine saçılan toprak ne kadar da güzeldir.”

“Hiçbir fazilet yoktur ki sende görmemiş olayım. Ve hiçbir güzel ahlaki değer yoktur ki senden miras almış olmayayım.”

Arkadaşı Muhammed b. Arslan’ı bu şekilde methederek başladığı mersiyesine, ona olan vefa borcunu zikrederek şöyle devam etmektedir.

إني وفيَّ حَقِّي بالصديقِ، وإنَّ طالبتُ به تحتَ رَمْسِ مُدَّةِ اللَّبِثِ

⁷⁵ Dayf, Dîvânu’z-Zemaşşerî, 527-528; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemaşşerî, 445.

⁷⁶ Mecdumülk Abu’l-Fazl Es’ad b. Muhammed el-Baravistanî el-Kummî (1049-1099) Büyük Selçuklu Devletinde bünyesinde görev yapmış bir bürokrat.

⁷⁷ Dayf, Dîvânu’z-Zemaşşerî, 436; el-Huyemî, Dîvânu Cârillah ez-Zemaşşerî, 353.

⁷⁸ Dayf, Dîvânu’z-Zemaşşerî, 289; el-Huyemî Dîvânu Cârillah ez-Zemaşşerî, 82.

ذَقْتُ الْأَمْرَيْنِ مِنْ أَحْدَانِهِنَّ، وَلَا أَمْرًا مِمَّا ذَقْتُ الْيَوْمَ مِنْ حَدَثٍ⁷⁹

“Ben kabre girmiş bile olsa, benden ayrı bile olsa arkadaşıma karşı daima vefalıyım. Ona izzet ve ikramım, sadakatim daimidir.” Vefa duygusunu her zaman mersiyelerinde merkeze alan müellif kasidesinin hitamında ise zamandan ve kokuşmuş toplum yapısından serzenişle şunları söylemektedir.

بَقِيْتُ بَعْدَ مَصَالِيَتِ الرِّجَالِ عَلَى قَوْمٍ هُمْ نُظْرَاءُ التَّسْوَةِ الطُّمُثِ
لَمْ يُعْرِفِ الطَّيِّبِ مِنْهُمْ، لَا وَلَا عَرَفُوا مَا الطَّيِّبُ، تَبًّا لِنَتِكَ الْأَنْفَسِ الْخُبِيثِ
لَمْ يَخُلْ مِنْ حَنْثٍ فِي الطَّبَعِ أَرْجُلَهُمْ وَكَيْفَ يَسْتَبْرِئُ الْخَنْثَى مِنَ الْخَنْثِ⁸⁰

“(Muhammed b. Arslan gibi) Yiğit, delikanlı erkeklerin ölümlerinden sonra, hayız gören kadınlara benzeyen tipler arasında kalakaldım.”

“Bunlardan tek bir iyilik, güzellik sadır olmaz, esasen iyilik güzellik nedir bilmezler bile.”

“Bu tiplerin en iyisi kadını ve çitkırıldım (hatunlar) gibidir. Öyle ki eşcinselleri kadınlardan ayırmak imkânsız oldu.”

4.4. İlim İnsanları İçin Yazdığı Mersiyeler

Zemahşerî, çağdaşı olduğu bazı ilim adamları için de mersiyeler yazmıştır. Bunlardan biri de İbn Sem’ân’dır.⁸¹ (Basîr Bahri/ Mersiye)

ذَابَتْ صَخُورُ خِرْسَانَ لِحُرْقَتِهَا فَالِنَارُ سَاطِعَةٌ مِنْ نَحْوِ مَنْبِعِهَا
وَزُلْزِلَتْ مَرُوءٌ عَنْ أَرْسَى قَوَاعِدِهَا فَأَبْصَرَتْ قَلْقًا فِي غَيْرِ مَوْضِعِهَا
وَكَلَّ مُرْتَضِعٌ لِنَلْدِي مُطْرَحٌ وَكَلَّ مُرْضِعَةٌ تَرْمِي بِمُرْضِعِهَا⁸²

“(İbn Sem’ân’ın ölümünün) hararetinden Horasan şehrinin kayaları (bile) eridi. Sanki ateşin şuleleri kaynağından parlayarak (şiddetlendi).”

“Merv şehri sanki temellerinden sarsıldı. (sadece Merv değil) uzaktaki insanların kalbi de korku ve endişeye doldu.”

“(Hüzün ve kederden) Emzikli çocuklar annelerinden ayrıldı. Emzikli anneler bebeklerini bıraktılar.”

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere ilim adamlarının ölümüne ailesi dışında herkesten daha çok üzülen Zemahşerî, onların ölümlerinin toplumu temellerinden sarstığına işaret etmektedir. Öyle ki bu ölümlerin toplum üzerindeki etkilerini anlatırken kıyametin dehşetini ifade eden Hac suresi ikinci ayete atıflar yapmaktadır.

Zemahşerî’nin mersiyelerinin birçoğu hikmet, vaaz ve nasihat içeren mukaddimelerle başlamaktadır. O bu mukaddimeleriyle insanları zühd ve takvaya davet ederken, ahiret hayatını akıldan çıkarmamayı tavsiye etmektedir. O, ölümün insanlar üzerinde bıraktığı hüznü ve dehşet duygusunu kullanarak, ahireti ve hesap gününü hatırlamalarını sağlamakta, dünyanın faniliğini ve değersizliğini zihinlerine işlemektedir. Ölüm olgusunu kullanarak insanlara vermek istediği

⁷⁹ Dayf, *Dîvânu’z-Zemahşerî*, 290; el-Huyemî *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 83.

⁸⁰ Dayf, *Dîvânu’z-Zemahşerî*, 290; el-Huyemî *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 84.

⁸¹ Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem’ânî (ö. 489/1096) Şâfiî fakihî, kelâm ve tefsir âlimi.

⁸² Dayf, *Dîvânu’z-Zemahşerî*, 268; el-Huyemî, *Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*, 362.

mesajları, ders ve nasihatleri kolay ve etkili bir biçimde aktarabilmektedir. Onun mersiyesi dünya hayatına ve toplum yapısına dair eleştirilerini, gördüğü veya maruz kaldığı haksızlıklara ve adaletsizliğe karşı isyanını dillendirdiği, ibret ve ders içeren sözlerden başka bir şey değildir.

5. Sonuç

Sonuç itibariyle Zemaşerî'nin mersiyelerini üç bölümde incelemek ve değerlendirmek mümkündür. Birinci bölümde annesi, babası, aile fertleri ve hocası için yazdığı mersiyesi değerlendirildiğimizde, yoğun bir duygusallık, derin ve büyük bir hüzünden kaynaklanan samimi ve coşkulu ifadeler ve dinleyenleri derinden etkileyen güçlü ve kapsamlı kelimeler karşımıza çıkmaktadır. O bu mersiyesini tamamen insani saiklerle ve hiçbir karşılık beklemezsizin yazıya döktüğünden, hissiyatı hakiki ve içtendir. Kullandığı ifadeler yapmacılıktan uzak, ibretamizdir. Zemaşerî mersiyesi değerlendirilmek istendiğinde itibar edilmesi gereken asıl mersiyeer işte bunlardır.

İkinci bölümde toplumun ileri gelenleri için yazdığı mersiyeer bulunmaktadır ki bu mersiyeerde onların üstün özelliklerini ve ilme ve halka yaptıkları hizmetleri geleneksel ifadeler kullanarak kaleme aldığını görmekteyiz. Duyguların, hüznün ve acının yerini ölen kişinin methedilmesi almaktadır. Geleneksel kalıpların dışına çıkılmamıştır. Bunlardan, kendisiyle çağdaş bazı ilim erbabı için yazdığı mersiyeerde ise onların insanlık ve toplum için ne kadar değerli oldukları üzerinde durmuş, ölümlerinin yaşadıkları toplumu ve ilim dünyasını nasıl olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. Bu mersiyeerde ailesi için yazdıklarındaki samimiyeti görmek mümkün değilse de büsbütün yapmacık da değildir.

Üçüncü bölümde ise bazı devlet adamlarının vefat eden kadınları/eşleri ve çocuklar için yazdığı mersiyeer gelmekte olup şairin, bu ölümleri diğer ölümler kadar içten değerlendirmedini söyleyebiliriz. Kendisi de bir kere evlenen ve yeniden evliliğe ve çocuk edinmeye sıcak bakmayan bir hayat görüşü olan Zemaşerî'nin bu hissiyatı ve ruh hali kadın ve çocuklar için yazdığı mersiyeerine aynen yansımıştır. Ayrıca yaşadığı dönemin sosyal şartları ve kadının toplumdaki yeri düşünüldüğünde o, tercihini genel teâmülden yana kullanmış, eşleri ölen devlet adamlarına sorumluluklarını hatırlatır mahiyette kasideler yazmıştır. Burada gayesi belki kadınları aşağılamak veya değersiz göstermek değildir ancak onlar için çok hüznülediği de söylenemez.

Zemaşerî bütün mersiyeerini kaside formatında yazmamıştır. Bu nedenle geleneksel Arap mersiyeerinde mevcut bölümler bu kıtalarda uygulanmamıştır. Kıtaların mısra sayıları iki ile dört arasında değişmektedir.

Genel olarak onun mersiyeerinde Allah'a tam bir teslimiyet ile vefa duygusunun hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Ölümün her canlı için mukadder olduğunu her defasında vurgulayan Zemaşerî, dünya hayatının fani olduğu ve herkesin ebedi olan ahiret hayatına hazırlanması gerektiği üzerinde sıkça durmuştur. Vefa, onun siyasi iktidardan ve toplumdan, kendisine gösterilmesini en çok beklediği ve istediği duygu olduğundan olsa gerek hayat anlayışının merkezine sadakat ve vefayı koymuştur. Ailesi, hocası, öğrencisi, ilim adamları ve devlet ricali ve onların yakınları için mersiyeer yazan Zemaşerî, bu vesileyle hikmet ve ibret dolu dizelerle

insanlara nasihat etmiş, dersler vermiştir. Kullandığı ifadeler ve seçtiği lafızlar edebi değeri yüksek ve insan maneviyatına tesirli, okuyucuya aktarılmak istenen duygular kalbe dokunur mahiyettedir.

Kaynakça

- Abdulfettah Ebû Ğudde. *el-Ulemâu'l-uzzâb, ellezîne âseru'l-ilme ale'z-zevâc*. Halep: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1982.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Zemahşeri ve Tefsiri". *Diyanet Dergisi* 19/1 (Ocak, 1983), 59-96.
- Cuveynî, Mustafa ed-Dâvî. *el-Menhecu'z-Zemahşerî fi tefsîri'l-Kur'âni ve beyâni i'câzihî*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, ts.
- Çağmar, Edip. "ez-Zemahşerî ve el-Makamât Adlı Eseri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2002), 77-98.
- Çiçek, Hacı. *Zemahşerî ve Atvâku'z-Zeheb fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab Adlı Eseri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Dayf, Abdussettâr. *Dîvânu'z-Zemahşerî*. Kahire, Muessesetu'l-Muhtâr, 1425/2004.
- Ergin, Ali Şakir. "Hansâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16/46-47 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Huyemî, Fâtıma Yusuf. *el-Dîvânu Cârillah ez-Zemahşerî*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2008.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâduddin. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dâru'l-meârif, 1991/1412.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir, Haşim Muhammed eş-Şâzli, Muhammed Ahmed Hasebulah. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Kayrevânî. *el-'Umdetu fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbihî ve nakdihî*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981.
- Kartal, Ahmet. *Hakikate Düşen Gölge*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016.
- Kıftî, el-Vezîr Cemaluddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Yusuf. *el-İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1986.
- Neccâr, Abdulhamid Kâsım. *ez-Zemahşerî Âsâruhû ve Menhecuhu'n-Nahviyye*. Trablus: Câmîatu'l-Fâtih, Yüksek Lisans Tezi, 1982.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. "Zemahşeri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik. *Yetîmetu'd-dehr fi mehâsini ehli'l-asr*. thk. Müfid Muhammed Kumeyha. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983.
- Sabârî, Hamis b. Macid Hamis. *Fennu'r-risâ 'inde şâ'irâtî'l-câhiliyye*. Umân: Merkezu Halil b. Ahmed El-Ferâhidî, 2009.
- Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek. *Kitâbu'l-vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvûd - Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.

- Sâmerrâî, Fâdıl Salih. *Dirâsâtu'n-nahviyye ve'l-luğaviyye 'inde'z-Zemahşerî*. Bağdat: Dâru'n-Nezîr, 1970.
- Sem'ânî, Ebu Sa'd Abdulkerim B. Muhammed b. Mansur. *el-Ensâb*. thk. Şerafuddin Ahmed, Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1397/1977.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman. *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Halep: Matba'atu İsâ el-Albânî, 1384/1965.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman. *Tabakâtu'l-mufessirîn*, thk. Ali Muhammed Amr. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1431/2010.
- Tekin, Abdulkadir. "Zemahşerî'nin Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu Bağlamında Fıkıhçı Kişiliği-el-Keşşâf Örneği". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2018), 213-260.
- Toprak, M. Faruk. *Endülüs Şiirinde Mersiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Toprak, M. Faruk. "Mersiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 29/215-217. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-udebâ irşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1993.
- Yüce, Nuri. "Zemahşerî Hayatı ve Eserleri". *İÜEF. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 26/1 (1993).
- Yüce, Nuri. *Mukaddimetu'l-edeb: Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Ankara: TDK Yayınları, 1993.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Ruûsu'l-mesâil: el-Mesâilu'l-hilâfiyye beyne'l-hanefiyyeti ve's-şâfi'iyye*. thk. Abdullah Nezir Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1987.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Unmûzecu fi'n-nahv*. thk. Sâmi b. Hamd el-Mansûr. Beyrut: Dâru Sâdir, 1999.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Rabîu'l-ebrâr ve nusûsu'l ahbâr*. thk. Abdülemir Muhennâ. Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1992.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsu'l-belâga*. thk. Muhammed Basil 'Uyûnu'Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Elegiacs in Zamakhshari's Poems

Dr. Hüseyin Avcı

Extended Summary

Born in a small town of Khwarezm called Zemakhshar as the son of a poor, ascetic father and a mother whose prayer is acceptable, Zamakhshari has achieved superior success in Islamic sciences, rhetoric, and literary disciplines, and is a Turkish scholar who has written gigantic works in these fields. In particular, his knowledge and mastery of the Arabic language and literature is a truth delivered by the authorities from all walks of life, based on his works in the fields of literature, rhetoric, and nahiv. His work titled *Kesşâf*, which he wrote in the field of tafsir, and his work titled *al-Mufassal*, which he wrote about nahive, has not been able to be overcome even today. *Esâsu'l-belâğa*, which is a revolutionary work in lexicography and especially the divan, in which he collects his poems, is the biggest sign of his peak in the field of rhetoric. Zamakhshari provided important services to Arabic, which is the language of revelation and the Quran, with his rare works in the fields of literature and nahiv, and added great values to Arabic literature, nahiv, and lexicography. Cârullah Zemahşerî, who produced unique works in the fields of the Arabic language, literature, poetry, and lexicography, not only wrote works in these fields but also made many innovations. Zemahşerî, who is also very assertive in the field of poetry, wrote a divan containing more than five thousand couplets. In this study, based on the divan from which he collected his poems, the odes and continents he penned in the type of mersiye, which has an important place in the Arabic poetry tradition, will be scrutinized. Zemahşerî, who has a traditional structure in poetry, has kept this attitude in his elegies, and used a style that has never been seen before, and used practices such as comforting those who were left behind by the mouth of the deceased.

There are 348 eulogies and continents in the Zemahşerî council. Apart from the 312 odes, which are found in the divan, there are 36 poems attributed to him in the works he wrote and in different works of other authors. The total number of couplets of these odes and continents is 5519. He wrote odes and verses on relatively few subjects, considering the subjects covered in the Arabic ode tradition. While he mostly wrote his poems in ode format, he also wrote very few poems in continental format. These poems have been written on many different subjects and contents. The theme that Zamakhshari wrote the most poems was praise, and besides it, the elegy, ghazal, shekwa (reproach), honorary, love of Mecca, wisdom, zuht, taqwa, satire, attribution (description), adultery (condemnation), wishes, wishes, He also wrote poems and continents on the subjects of tehnie (congratulation), Turks, patriotism, mujûn (obscene poems).

Mersiye is a type of ode in which a deceased person is praised by highlighting his qualities such as his valor, generosity, morality, and heroism, and expresses the sorrow and sadness at his loss. The elegies are considered to be the most human and emotional genre in the Arabic poetry

tradition. Because it is thought that the elegy translates the sincere, sincere, and conscientious feelings of the person, without any expectation or fear.

The elegies have a special place in the Zemahşerî divan. The most discussed subject after praise in his odes and continents was the mersiye / treatise. There are 25 odes and 12 continents in the divan, the subject of which is mersiye, which corresponds to approximately 707 beys. There is even a separate work titled Mersiyye 'aâ Ebî Mudarr (Kasîdetu risâ / Tesliyetu'd-Darîr), which he wrote for his teacher, Ebû Mudarr ed-Dabbî, whom he loved very much and had a very special place in his life. Zamakhshari, the majority of his elegies are written for family members. Among the family members, his father, mother, and uncles are the people he wrote the most ode, respectively. Being a well-known and traveling person, Zamakhshari has a wide social circle from many different segments. The poet, who met many people from the elders of the state to the notables of the society, from scholars to his teachers and students, wrote odes with both praise and elegance among them.

It would be appropriate to evaluate the elegies of Zamakhshari in three categories. In the first part, it is necessary to evaluate the elegies he wrote for his mother, father, other family members, and his teacher. In the elegies, he wrote for the members of his family, an intense emotionality, sincere and enthusiastic expressions stemming from deep and great sadness, and powerful and comprehensive words that deeply affect the listeners immediately catch our attention. In the second part, there are elegies he wrote for the notables of the society and some political personalities, and we see that in these elegies they wrote their superior qualities and their services to science and the public by using traditional expressions. However, in the elegies written by Zamakhshari for these people and their relatives, it is not possible to come across the sincerity, emotionality, and sadness in the elegies he wrote to his family members and teachers. Because Zamakhshari writes to the state officials and their relatives with completely traditional motives. In the third part, the elegies he wrote for women and children - these are mostly viziers, emirs and the wives and children of some important bureaucrats - comes and it is seen that the poet does not feel sorry for the deaths of women and children as much as other deaths. The reason for this is an unsuccessful marriage made by Zamakhshari. Zemahşerî, a view of life that does not lean towards remarriage and having children, did not hesitate to reflect this mood in his elegies he wrote for women and children.

Keywords: Zamakhshari, Arabic Literature, Diwan, Poetry, Elegiacs.

